مجله حقوقی دادگستری

دوره ۹۰/ ویژه‌نامه نودمین سال انتشار/ آذر ۱۴۰۵/ صفحات: ۱۶۳-۱۱۷
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۲۶

مطالعه تطبیقی مبانی مسؤولیت مدنی صاحبان سکوی معاملات اینترنتی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا[1]

محمدحسین استا[2]، مرتضی شهبازی‌نیا[3]، محمدباقر پارساپور[4]

چکیده

گسترش معاملات اینترنتی و رشد روزافزون سکوهای معاملاتی مانند آمازون و دی‌جی‌کالا موجب بروز چالش‌های حقوقی در حوزه مسؤولیت مدنی شده است. این پژوهش با هدف بررسی مبانی مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی و ارائه رویکردهای نوین در این حوزه، بیان مسأله را در قالب عدم تطابق چارچوب‌های سنتی مسؤولیت مدنی با شرایط پویای فضای مجازی مطرح می‌نماید.ضرورت تحقیق از یک سو ناشی از افزایش تعاملات الکترونیکی و از سوی دیگر به دلیل نیاز حمایت بیشتر از حقوق مصرف‌کنندگان در محیط‌های دیجیتال است؛ چرا که فقدان استانداردهای مشخص در تعیین مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی، می‌تواند موجب بروز خسارات مالی و معنوی برای کاربران و کاهش اعتماد به سیستم‌های تجارت برخط شود .روش تحقیق این پژوهش از نوع تحلیل تطبیقی توصیفی است؛ به‌طوری که با بررسی منابع حقوقی، مقررات و رویه‌های قضایی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا، تفاوت‌ها و نقاط مشترک موجود در تعیین مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی مورد تحلیل قرار گرفته و پیشنهاداتی جهت بهبود نظام مسؤولیت مدنی ارائه شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که به‌رغم وجود اصول کلی مسؤولیت مدنی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا، استفاده از رویکردهای نوین نظیر نظریه نقض مشارکتی و نظریه اعتماد مشروع به عنوان ابزارهایی تکمیلی در تعیین مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی می‌تواند به‌عنوان راهکاری مؤثر در حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان و توسعه عملکرد بازارهای الکترونیکی مطرح شود.

واژگان کلیدی: قانون خدمات دیجیتال، حقوق اتحادیه اروپا، سکوی اینترنتی، تجارت الکترونیک، مسؤولیت مدنی.

---

۱. مستخرج از رساله دکتری با موضوع: مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای اینترنتی در معاملات سکوپایه؛ مطالعه تطبیقی حقوق ایران و اتحادیه اروپا

۲. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
m.osta@modares.ac.ir
۳. دانشیار دانشگاه تربیت مدرس،تهران، ایران (نویسنده مسؤول) shahbazinia@modares.ac.ir
٤. دانشیار دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران parsapour@modares.ac.ir

درآمد

با توسعه فناوری‌های دیجیتال و افزایش نفوذ اینترنت در زندگی روزمره، سکوهای معاملات اینترنتی به یکی از اصلی‌ترین بسترهای انجام معاملات کالا و خدمات تبدیل شده‌اند. این سکوها با ایفای نقش واسطه میان تأمین‌کنندگان و مصرف‌کنندگان، از یک سو موجبات تسهیل معاملات و کاهش هزینه‌های مبادله را فراهم آورده‌اند و از سوی دیگر، چالش‌هایی نوین و پیچیده در زمینه مسؤولیت مدنی را به‌ویژه در صورت بروز زیان ناشی از فعالیت کاربران یا عرضه کالاهای معیوب توسط فروشندگان ثالث ایجاد کرده‌اند.

یکی از مسائل بنیادین در این حوزه، تعیین حدود و مبانی مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی در قبال خسارات وارده به کاربران است؛ خساراتی که ممکن است ناشی از نقض تعهدات قراردادی فروشندگان ثالث، یا ناشی از عرضه کالاهای معیوب و خطرناک باشد. پرسش محوری آن است که آیا سکوی اینترنتی را می‌توان در چنین مواردی مسؤول دانست و چنان‌چه پاسخ مثبت باشد، مسؤولیت مزبور بر چه مبنایی استوار است.

اتحادیه اروپا در سال‌های اخیر تلاش کرده است تا از طریق مقررات گوناگون، چارچوبی منسجم برای سامان‌دهی به نقش و مسؤولیت سکوهای اینترنتی ارائه دهد. در این میان، دستورالعمل‌هایی مانند دستورالعمل تجارت الکترونیکی[1] قانون خدمات دیجیتال[2] نقش مهمی در تعریف جایگاه حقوقی سکوها و تعیین حدود معافیت یا مسؤولیت صاحبان آن‌ها ایفا کرده‌اند.

این قانون با شناسایی سکوهای معاملاتی به‌عنوان دسته‌ای مستقل از خدمات میزبانی، تعهداتی نظیر شناسایی و راستی‌آزمایی هویت تأمین‌کنندگان، همکاری با مقامات ملی، حذف محتوای غیرقانونی و ارائه گزارش‌های شفاف عملکرد را بر عهده آن‌ها نهاده است. در صورتی که سکویی از ایفای این وظایف کوتاهی کند، از

1. E-Commerce Directive (2000/31/EC)

۲. قانون خدمات دیجیتال اتحادیه اروپا (Digital Services Act) که در ۱۵ دسامبر ۲۰۲۰ توسط کمیسیون اروپا به پارلمان و شورای اروپا ارائه شد، با هدف به‌روزرسانی دستورالعمل تجارت الکترونیکی سال ۲۰۰۰ و ایجاد محیط‌های برخط امن‌تر در تاریخ ۲۰۲۲/۱۱/۱۶ به مرحله اجرا درآمده است. این قانون تعهدات جدیدی را برای سکوهای اینترنتی، به‌ویژه در زمینه حذف محتوای غیرقانونی، حفاظت از حریم خصوصی کاربران و شفافیت تبلیغات تعیین می‌کند.

معافیت‌های پیش‌بینی‌شده در ماده ٦ (١) محروم شده و ممکن است در جایگاه یک «واسطه فعال» مسؤول تلقی شود[1] (Hoboken et al, 2018: 42). همچنین قانون مذکور اندازه سکوها[2] را به‌عنوان عاملی مهم در تعیین دامنه تعهدات آن‌ها در نظر گرفته، اگرچه هنوز در مورد این‌که کدام تعهدات باید به‌صورت سراسری اعمال شود، بحث‌هایی وجود دارد.

یکی از اهداف اصلی قانون خدمات دیجیتال، بازنگری در معافیت‌های مسؤولیتی بوده است که سابقاً برای سکوها در نظر گرفته می‌شد. طبق این قانون، صاحبان سکوهایی که از وظایف نظارتی و کنترلی خود غافل بمانند، از معافیت‌های قانونی محروم شده[3] و در نتیجه مستقیماً مسؤولیت خسارات وارده را بر عهده می‌گیرند؛ البته قانون خدمات دیجیتال تقریباً سیستم موجود مسؤولیت محدود

---

۱. در جایی که واسطه عمدتاً منفعل یا خنثی (بی‌طرف) است، ممکن است از "بندر امن میزبانی» بهره‌مند شود و در صورت فعال بودن، این امتیاز را از دست می‌دهد و نقش و ی بر اساس رژیم‌های مسؤولیت واسطه ملی ارزیابی می‌شود. در واقع مفاهیم «منفعل» و «بی‌طرف» در رویه قضایی دیوان دادگستری اتحادیه اروپا به صورت مطلق تعریف نشده و اجازه می‌دهند که سکوها در چارچوب میزبانی محتوا، فعالیت‌های متنوعی انجام دهند. این امر منجر به بهره‌مندی ارائه‌دهندگان خدمات و فعالیت‌های مختلف از این دسته‌بندی شده است؛ به عنوان مثال، ارائه‌دهندگان خدمات اینترنتی، شبکه‌های Wi-Fi آزاد، سرویس‌های تبلیغاتی موتورهای جست‌وجو، سکوهای فروش برخط و سکوهای شبکه‌های اجتماعی. تاکنون دادگاه‌های ملی عمدتاً این رویکرد به عنوان رویکردی بی‌طرف یا فعال را مورد پذیرش قرار داده‌اند. با این وجود، همچنان در حوزه‌هایی اختلاف نظر وجود دارد، به ویژه در زمینه فعالیت‌های ارائه‌دهندگان لینک و سکوهای اشتراک‌گذاری رسانه برخط، که دسته‌بندی آن‌ها به عنوان بی‌طرف یا فعال به میزان آگاهی، کنترل بر اطلاعات میزبانی شده و رعایت وظایف مراقبتی طبق قوانین ملی وابسته است.

۲. طبق ماده ۳۳ قانون خدمات دیجیتال، سکوهای برخط بسیار بزرگ (VLOP) و موتورهای جست‌وجوی برخط بسیار بزرگ (VLOSE) به آن‌هایی اطلاق می‌شود که به‌طور متوسط حداقل چهل و پنج میلیون کاربر فعال ماهانه در اتحادیه اروپا دارند. این سکوها موظف به انجام ارزیابی‌های منظم برای شناسایی و کاهش ریسک‌های سیستمی هستند که ممکن است از طراحی یا عملکرد خدمات آن‌ها ناشی شود. این ریسک‌ها شامل انتشار محتوای غیر قانونی، تأثیرات منفی بر حقوق بنیادین مانند کرامت انسانی، حریم خصوصی، آزادی بیان، عدم تبعیض، حقوق کودکان و حمایت از مصرف کننده می‌شود. همچنین تأثیرات منفی بر گفتمان مدنی، فرایندهای انتخاباتی، امنیت عمومی، سلامت عمومی و رفاه جسمی و روانی افراد نیز در این دسته قرار می‌گیرند.

۳. ماده ۷ قانون خدمات دیجیتال بیان می‌دارد: ارائه‌دهندگان خدمات واسطه‌ای اگر به‌طور دقیق و با حسن نیت، تحقیقات داوطلبانه جهت شناسایی، تشخیص، حذف یا غیر فعال‌سازی دسترسی به محتوای غیر قانونی انجام دهند و همچنین اقدامات لازم برای رعایت الزامات قوانین اتحادیه و قوانین ملی (همانند موارد مندرج در این مقررات) را به عمل آورند، از شرایط لازم برای بهره‌مندی از معافیت‌های مسؤولیتی مندرج در مواد ٤، ٥ و ٦ محروم نخواهند شد».

دستورالعمل تجارت الکترونیکی 2000/31/EC را حفظ کرده است. ماده ٦ (۱) آن «معافیت میزبانی»[1] مصطلح را حفظ نموده؛ به گونه‌ای که صاحبان ســکوهای برخط در صورتی که از فعالیت‌ها یا محتوای غیر قانونی آگاهی واقعی نداشته باشند یا پس از دریافت چنین آگاهی، به ســرعت اقدام به حذف یا مسدودسازی دسترسی به آن محتوای غیر قانونی نمایند، از مســؤولیت معاف می‌شوند. این مقرره تقریباً منطبق بر همان قاعده موجود در ماده ١٤ [2] دســتورالعمل تجارت الکترونیک است.[3] همچنین قانون خدمات دیجیتال تعهدات جدیدی برای پاسخ‌گویی به دستورات مقامات ملی

---

1. hosting exemption.

۲. ماده ١٤ (میزبانی) دســتورالعمل تجارت الکترونیک: میزبانی: ۱- در مواردی که موضوع خدمات ارائه شده عبارت از ذخیره‌سازی اطلاعات ارائه‌شده توسط گیرنده خدمات (ارائه دهنده محتوا) بوده و در واقع ارائه دهنده خدمات نقش میزبانی اطلاعات ارسالی توسط گیرندگان خدمات (مشتریان) را جهت ذخیره اطلاعات مزبور داشته باشد، مسؤولیتی از جهت ذخیره اطلاعات متوجه ارائه دهنده خدمات میزبانی نخواهد داشــت مشروط بر این‌که: الف- ذخیره اطلاعات بنا به درخواست گیرنده خدمات (مشتری) باشد؛ ب- ارائه‌دهنده خدمات از غیر قانونی بودن فعالیت یا اطلاعات علم واقعی نداشــته باشد؛ ضمن آن‌که در مورد مسؤولیت مدنی و جبران خسارت، نسبت به اوضاع و احوال و قرائنی که مبین غیر قانونی بودن فعالیت یا اطلاعات باشد،علم و اطلاع نداشته باشد (علم فرضی)؛ یا پ- به محض حصول علم واقعی یا کسب اطلاع از قرائن و اوضاع و احوال مبین غیرقانونی بودن فعالیت یا اطلاعات ارائه‌دهنده، به ســرعت نسبت به حذف یا غیرفعال‌سازی دسترسی به اطلاعات اقدام نماید.

۲. بنــد ۱ در مواردی که گیرنده خدمات تحت نظارت یا کنترل ارائه‌دهنده خدمات فعالیت می‌کند، اعمال نخواهد شد (مسؤولیت نیابتی).

۳. این ماده تأثیری بر امکان آن‌که دادگاه یا مرجع اداری، بر اســاس نظام‌های حقوقی کشــورهای عضــو، ارائه دهنده خدمات را ملزم بــه خاتمه دادن یا جلوگیری از وقــوع تخلف نماید ندارد و همچنیــن تأثیــری بر امکان این‌که کشــورهای عضو بتوانند رویه‌هایــی را در جهت حذف یا غیر فعال‌سازی دسترسی به اطلاعات وضع نمایند، نخواهد داشت.

- مواد ۱۲ تا ۱۵ دســتورالعمل تجارت الکترونیکی به موجب ماده ۸۹ قانون خدمات دیجیتال نسخ صریح شــده و اشــاره به مواد مذکور از جهت بیان ســابقه تقنینی و فراهم نمودن امکان قیاس با مقررات جدید می‌باشد.

۳. البته ماده ٦ (۳) قانون خدمات دیجیتال، نکته جالبی را به نظام مســؤولیت ســابق افزوده اســت که بیان می‌کند معافیت میزبانی در قبال مســؤولیت، بر اســاس قوانین حمایــت از مصرف کننده برای ســکوهای برخط که به مصرف‌کنندگان امــکان انعقاد قراردادهای از راه دور با معامله‌گران را می‌دهند،اعمال نمی‌شــود. به عبارت دیگر، در صورتی که چنین سکویی مورد خاصی از اطلاعات را به گونه‌ای ارائه دهد یا معامله مشــخصی را تسهیل کند که یک مصرف کننده عادی و نسبتا آگاه به این باور برســد که اطلاعات یا محصول/خدمات موضوع معامله یا توســط خود سکوی برخط ارائه شــده یا توسط گیرنده خدمات تحت نظارت یا کنترل آن عرضه می‌شود، معافیت مذکور قابل اعمال نخواهد بود.

در خصوص محتوای غیر قانونی و اطلاعات به‌عنوان شـــرط اساســـی بهره‌مندی از معافیت‌های مســـؤولیتی (در مواد ۹ و ۱۰) افزوده اســـت که ضرورت فراهم آوردن امکان دریافت پاســـخ‌های به‌موقع و منســـجم از سوی دادگاه‌ها و مقامات به‌ویژه در موارد اضطراری را نشـــان می‌دهد. این امر می‌تواند به عنوان یک شاخص در تعیین ســـطح تقصیر یا عدم واکنش صاحبان سکوها به حســـاب آید و در نهایت موجب تقویت حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان شود.

با وجود این اصلاحات نوآورانه، هنوز دستورالعـــمل مســـؤولیت محصول[1] به‌عنوان مهم‌ترین ســـند در زمینه مســـؤولیت مدنی ناشی از کالاهـــای معیوب در اتحادیه اروپا به شـــمار می‌آید. این دستورالعمل که در سال ۱۹۸۵ تصـــویب شده، مســـؤولیت بدون تقصیر را صرفاً برای تولیدکنندگان یا واردکـــنندگان کـــالاهای معیوب پیش‌بینی کرده و درباره نقش و مسؤولیت سکـــوهای اینترنتی معامـــلاتی ساکت اســـت. همین خلأ موجب شده است که در عمل دادگـــاه‌ها در کشورهای مختلف اروپایی تفسیرهای متفـــاوتی از مسؤولیت صاحبان این سکوها ارائه دهند و در برخی موارد، صرفاً با توسل به قواعـــد حـمایت از مصرف کننده یا نظریه‌های نوین نظیر «کنترل مؤثر» و «اعتماد مصرف کنـــنده به پلـــتفرم»، مسـؤولیت آن‌ها را احـراز نمایند.

در حقوق ایران، به‌رغم پیش‌بینی برخی مقررات در قانون تجارت الکترونیکی[2] (۱۳۸۲) و قانون جرائم رایانه‌ای (۱۳۸۸)، هنوز فاقد چارچوب شفاف و منسجمی در خصوص جایگاه و مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملاتی است. از طرفی، با وجود آن‌که اصول عام مسؤولیت مدنی و مبانی فقهی مانند قاعده لاضرر، اتلاف و تسبیب، ظرفیت‌های بالقوه‌ای برای حمایت از زیان‌دیدگان دارند، به دلیل ساختار سنتی خود، در مواجهه با ماهیت پیچیده، فناورانه و واســـطه‌محور سکوهای امروزی، پاسخگوی تمام ابعاد این پدیده نیستند.فقدان رویه قضایی مشخص، عدم تصریح قانونی درباره مســـؤولیت صاحبان سکوها و دشواری اثبات تقصیر در این فضا، لزوم بهره‌گیری از رویکردهای نوین و مکمل را در تحلیل مسؤولیت صاحبان سکوهای اینترنتی توجیه

1. Product Liability Directive (85/374/EEC)

۲. مـــواد ۳۳ و ۷۸ قانون تجارت الکترونیکی ایران به طور ضمنی به مســـؤولیت صاحبان ســـکوی اینترنتی در قبال کاربران (مصرف کنندگان و تامین کنندگان) اشاره دارد.

می‌کند؛ بنابراین تحلیل این موضوع مستلزم بررسی مبانی نظری متعددی خواهد بود. نظریات سنتی مسؤولیت مدنی مانند نظریه تقصیر و مسؤولیت محض همچنان در این حوزه کاربرد دارند، اما با ظهور فضای دیجیتال و پیچیدگی نقش سکوها، نظریات نوینی نظیر نظریه کنترل موثر سکوها در عملیات خرید و فروش و اعتماد کاربران به سکوها نیز مطرح شده‌اند. در این میان، تبیین دقیق مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملاتی می‌تواند به حمایت از حقوق کاربران، توسعه حقوق ایران و تطبیق آن با تحولات بازرگانی بین‌المللی کمک کند.

با توجه به چالش‌های یادشده و اهمیت حمایت از حقوق کاربران و مصرف‌کنندگان در فضای دیجیتال، ضرورت انجام یک تحلیل تطبیقی میان حقوق ایران و اتحادیه اروپا در خصوص مبانی و حدود مسؤولیت مدنی سکوهای معاملات اینترنتی، بیش از پیش احساس می‌شود. پژوهش حاضر در همین راستا و با هدف پاسخ‌گویی به خلأ نظری و عملی موجود انجام شده است.

این پژوهش با تکیه بر تحلیل متون قانونی، اسناد بین‌المللی و رویه‌های قضایی، به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش‌ها خواهد بود: مبانی مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی در حقوق ایران و اتحادیه اروپا کدامند؟ آیا با توجه به نقش فنی و سازمانی سکوها در فرایند انعقاد و اجرای قراردادها، می‌توان در صورت بروز خسارت، آن‌ها را به‌طور مستقیم یا غیر مستقیم مسؤول شناخت؟ چه اصلاحات قانونی و راهکارهای نهادی در حقوق ایران برای تطبیق با تحولات جهانی در این زمینه قابل پیشنهاد است؟

در ادبیات داخلی و خارجی، هرچند آثار متعددی درباره مسؤولیت ارائه‌دهندگان خدمات دیجیتال و نقش واسطه‌ها منتشر شده، اما کمتر پژوهشی به‌طور اختصاصی به بررسی مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی در مقام حلقه‌ای از زنجیره عرضه کالا و خدمات، آن هم در قالب مطالعه تطبیقی میان ایران و اتحادیه اروپا پرداخته است. ازاین‌رو، پژوهش حاضر تلاشی نوآورانه در پر کردن این خلأ علمی و ارائه راهکارهای حقوقی متناسب با تحولات جهانی به‌شمار می‌رود.

برای دستیابی به اهداف یادشده و پاسخ‌گویی به پرسش‌های مطروح، پژوهش

حاضر در چهار محور اصلی ســـامان‌یافته است. در بخش نخست، مفهوم مسؤولیت مدنی صاحبان ســـکوهای معاملات اینترنتی و اقسام آن شامل مسؤولیت قراردادی و غیر قراردادی (با زیرشـــاخه‌های مسؤولیت ناشی از فعل خود و مسؤولیت ناشی از فعل تأمین‌کننده) تبیین خواهد شـــد تا بســـتر لازم برای تحلیل مبانی فراهم آید؛ در بخش دوم، رویکردهای ســـنتی مسؤولیت مدنی شامل نظریات تقصیر عرفی، تقصیر مفروض، مســـؤولیت بدون تقصیر، نظریه خطر در برابر بهره‌مندی اقتصادی، نظریه تعهد ایمنی و نظریه مســـؤولیت محصول، در دو نظام حقوقی ایران و اتحادیه اروپا به‌صورت تطبیقـــی مورد واکاوی قرار می‌گیرد؛ در بخش ســـوم، رویکردهای نوین مســـؤولیت مدنی نظیر نظریه نقض مشارکتی، نظریه نمایندگی، نظریه کنترل مؤثر بر جنبه‌های اقتصادی، نظریه اعتماد مشـــروع و نظریه نظام مســـؤولیت دلالی، به‌عنوان ابزارهای تکمیلی در تحلیل مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملاتی بررسی و نسبت آن‌ها با مبانی سنتی تبیین خواهد شد؛ و سپس ضمن جمع‌بندی تطبیقی و تبیین نقاط اشـــتراک و افتراق نظام‌های حقوقی ایران و اتحادیه اروپـــا در زمینه مبانی و حدود مسؤولیت، خلأهای حقوقی موجود در نظام ایران شناسایی و راهکارهای مقتضی در سطوح تقنینی، قضایی و نهادی برای رفع آن‌ها ارائه می‌شود.

۱. مفهوم مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی

مسؤولیت مدنی صاحبان ســـکوهای معاملات اینترنتی به معنای الزام قانونی آن‌ها به جبران خســـاراتی است که در جریان ارائه خدمات زیرساختی، تسهیل‌گری یا نظارتی، به کاربران اعم از تأمین کنندگان یا مصرف کنندگان وارد می‌شـــود؛ حتی در مواردی که آســـیب ناشی از فعل شـــخص ثالث نظیر تأمین کننده کالا یا خدمات باشد. در این چارچوب، شناسایی نوع رابطه حقوقی میان زیان‌دیده و صاحبان سکو در تعیین مبنای مسؤولیت مدنی آن نقش اساسی ایفا می‌کند.

هرچند اصول حاکم بر مســـؤولیت قراردادی و غیر قراردادی از منظر حقوقی متمایز هستند، اما در عمل به‌ویژه در گستره سکوهای معاملات اینترنتی، میان دو گونه مسؤولیت قهری و قراردادی هم‌پوشانی وجود دارد. به بیان دیگر، یک رفتار مشخص از ســـوی صاحبان سکو ممکن است در عین حال که نقض تعهدات قراردادی تلقی می‌شود (مانند نقض شروط مندرج در توافق‌نامه کاربران)، از منظر قواعد مسؤولیت

مدنی نیز به‌عنوان تخلف از وظایف عمومی احتیاط یا مراقبت محسوب شود. در نتیجه امکان دارد زیان‌دیده بر مبنای هر دو نوع مسؤولیت قراردادی و غیر قراردادی اقدام به مطالبه خسارت کند و دادگاه نیز ناگزیر باشد در تحلیل و ارزیابی مسؤولیت، به مفاد قرارداد و قواعد عام مسؤولیت مدنی توجه کند. این پیوند نشان می‌دهد که هر دو نوع مسؤولیت می‌تواند به‌صورت هم‌زمان و یا به‌طور مکمل در مواجهه با تخلفات صاحبان سکو بروز و ظهور داشته باشد؛ بنابراین مرز موجود میان این دو نوع مسؤولیت خیلی روشن نیست و مسؤولیت غیر قراردادی در مورد جبران خسارت ممکن است گاهی اوقات داخل در حقوق قراردادی نیز شود یا به‌عکس. به هر روی، در خصوص مسؤولیت قراردادی و قهری شرایط خاصی ضروری است که در ادامه بیان خواهد شد.

۲. مسؤولیت غیر قراردادی

مسؤولیت غیر قراردادی صاحبان سکو زمانی قابل تصور است که بتوان اثبات کرد ایشان به‌خلاف انتظار متعارف و بر اساس معیارهای عرفی یا مقررات موجود، از انجام اقدامات لازم برای جلوگیری از زیان اجتناب ورزیده و این ترک فعل یا فعل ناشایست، منشأ ورود خسارت به کاربر شده است. پس از تبیین کلی مفهوم مسؤولیت غیر قراردادی، لازم است این نوع از مسؤولیت در بستر فعالیت سکوهای معاملات اینترنتی با دقت بیشتری تحلیل شود. در این حوزه، منشأ ورود خسارت می‌تواند متفاوت باشد و این تمایز در تحلیل مسؤولیت مدنی صاحب سکو نقش تعیین کننده‌ای دارد. به‌طور خاص، دو فرض عمده در خصوص انتساب مسؤولیت به صاحب سکو قابل‌تصور است: نخست، مواردی که فعل یا ترک فعل زیان‌بار مستقیماً از سوی خود صاحب سکو رخ می‌دهد مانند نقص در سامانه، تبلیغات گمراه کننده یا سهل‌انگاری در تنظیم واسط کاربری؛ دوم، مواردی که کاربر یا تأمین کننده فعال در بستر سکو مرتکب فعل زیان‌بار می‌شود، اما صاحب سکو به‌دلیل تسهیل‌گری، عدم نظارت یا بی‌توجهی به هشدارهای قبلی، در معرض مسؤولیت قرار می‌گیرد.

این تمایز از آن جهت حائز اهمیت است که مبنای انتساب مسؤولیت، حدود تکالیف مراقبتی صاحب سکو و معیارهای سنجش تقصیر یا کوتاهی را در هر مورد

متفاوت می‌سازد؛ بنابراین تحلیل مسؤولیت غیر قراردادی صاحبان سکوهای اینترنتی در دو قالب که در ادامه می‌آید قابل ارائه است.

۱-۲. مسؤولیت غیر قراردادی ناشی از فعل خود

در بستر سکوهای معاملات اینترنتی ، منظور از فعلِ خود، اقداماتی است که شخص صاحب سکو رأساً و مستقیماً انجام می‌دهد؛ اعم از طراحی و مدیریت سازکارهای سکو، کنترل محتوا، رتبه‌بندی فروشندگان، تنظیم شیوه‌های پرداخت، تبلیغات، یا سیاست‌گذاری‌های مربوط به تعامل با کاربران. چنین اقداماتی در صورتی‌که برخلاف معیارهای متعارف احتیاط و مراقبت در فضای دیجیتال انجام شود و منجر به ورود زیان به یکی از کاربران شود، می‌تواند موجب مسؤولیت غیر قراردادی صاحب سکو تلقی شود.

۲-۲. مسؤولیت ناشی از فعل دیگری (کاربر تامین کننده)

گاه اعمال زیان‌باری که در بستر سکوی اینترنتی به وقوع می‌پیوندد، نه از سوی صاحب سکوی اینترنتی، بلکه به واسطه خدمات ارائه شده از سوی آن‌ها توسط کاربران (معمولا تامین کنندگان) انجام می‌پذیرد؛ به عبارت دیگر، در هر رویداد زیان‌بار یک یا چندعامل و یک یا چند زیان دیده وجود دارد و فرقی نمی‌کند این اتفاق در فضای مجازی رخ دهد یا فضای حقیقی؛ با این حال در بستر سکوی مجازی، بر قراری یک ارتباط معاملی معمولا تنها زمانی ممکن می‌شود که شخص سومی به غیر از تامین کننده و تامین شونده موجود باشد که این شخص سوم همانا صاحب سکوهای معاملات اینترنتی است. بر همین اساس، انجام فعل زیان‌بار در بستر سکوی اینترنتی بدون دخالت صاحب آن سکو که برقراری ارتباط را فراهم می‌سازد ممکن است با علم صاحب سکو یا بدون آگاهی او انجام پذیرد. در فروض و حالت‌هایی که فاعل فعل زیان‌بار شخص ثالث است، اقدامات صاحبان سکوهای اینترنتی نیز در ورود زیان یا شدت آن تاثیرگذار بوده است؛ در این فرض بیشتر مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی ناشی از ترک فعل‌هایی است که آن هم به جهت عدم مراقبت مرتکب می‌شوند (دریائی، ۱۴۰۳: ۱۳۰). برخی نیز معتقدند مسؤولیت صاحب سکو حتی در صورت فقدان تقصیر مستقیم نیز قابل تصور است؛ بر این اساس، صاحب سکوی اینترنتی به‌منزله «نایب» در فرایند

ارتباط و تسهیل خدمات عمل می‌کند و مسؤول ضرری شناخته می‌شود که کاربران به‌عنوان اشخاص ثالث در بستر فراهم شده توسط او وارد می‌کنند؛ حتی اگر خودِ صاحب سکو در وقوع فعل زیان‌بار تقصیری نداشته باشد. در این رویکرد، رابطه میان صاحب سکو و کاربر یا زیان‌دیده نوعی نیابت و واسطه‌گری تلقی می‌شود که مسؤولیت ناشی از فعل مباشر را به نایب (صاحب سکو) نیز تسری می‌دهد (تخشید، ۱۴۰۰: ۲۴۵).

در حقوق اتحادیه اروپا، مفاهیمی نظیر «مسؤولیت غیر مستقیم»[1] یا «مسؤولیت نیابتی»[2] مورد توجه قرار گرفته است که به موجب آن، شخصی ممکن است صرفاً به‌دلیل ایفای نقش‌هایی همچون کارفرما، مدیر یا واسطه، در برابر رفتار زیان‌بار شخصی دیگر که تحت هدایت یا نظارت او عمل کرده، مسؤول شناخته شود؛ حتی اگر نقشی مستقیم در ارتکاب فعل زیان‌بار نداشته یا از آن بی‌اطلاع بوده باشد. در حقوق ایران نیز این مفهوم، تحت عنوان کلی «مسؤولیت ناشی از فعل غیر» یا «مسؤولیت تبعی» قابل طرح است؛ بدین معنا که فردی مانند صاحب سکوهای معاملات اینترنتی، به‌واسطه رابطه سازمانی یا نظارتی با کاربر زیان زننده، ممکن است در قبال خسارت وارده، بدون تقصیر مستقیم مسؤول شناخته شود (صادقی، ۱۴۰۱: ۷۹).

۳-۲. مسؤولیت قراردادی

نوع دیگری از مسؤولیت که در خصوص صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی از آن می‌توان سخن گفت، به این علت است که این نوع مسؤولیت علاوه بر این‌که به جهت نقض مفاد قرارداد میان صاحب سکو و کاربر ایجاد می‌شود، در مواردی صاحب سکو به لحاظ نقش فعالی که در معاملات میان کاربران ایفاء می‌کند، با عبور از نقش ظاهری واسطه‌گری خود و با وجود این‌که مستقیماً طرف قرارداد با کاربر مشتری نیست لیکن در حکم طرف قرارداد تلقی و حسب مورد در کنار تامین کننده محصول یا خدمت، دارای مسؤولیت قراردادی خواهد بود که در ادامه با ذکر

---

1. Indirect Liability.
2. Vicarious Liability.

– بند ۲ ماده ۱۴ دستورالعمل تجارت الکترونیک اروپا و همچنین بند ۲ ماده ۶ قانون خدمات دیجیتال اروپا، به همین مسؤولیت نیابتی اشاره دارند.

مصادیق تبیین می‌شود.

۱-۳-۲. مسؤولیت قراردادی ناشی از فعل خود

در مجموع پیدایش این نوع مسؤولیت در دو حالت می‌تواند رخ دهد؛ مسولیت قراردادی در قبال کاربر تامین کننده به لحاظ عدم ارائه خدمات یا نقص در ارائه خدمات و مسؤولیت قراردادی در برابر کاربر مشتری که می‌تواند ناشی از روابط معاملی مستقیم با مشتری باشد (Katz, 2019: 141). نقض قرارداد در برابر تامین کننده زمانی رخ می‌دهد که صاحب سکو بنا به درخواست زیان دیده، اقدام به غیر فعال نمودن وی می‌نماید و در برابر مشتری هنگامی اتفاق می‌افتد که محصول ارائه شده از سوی صاحب سکو فاقد شرایط و اوصاف معهود باشد.

۲-۳-۲. مسؤولیت قراردادی ناشی از فعل دیگری (کاربر تامین کننده)

در مواردی مسؤولیت قراردادی صاحب سکوهای معاملات اینترنتی از فعل شخص ثالث یعنی کاربر تأمین کننده ناشی می‌شود. در این‌گونه موارد، هرچند قرارداد اصلی میان تأمین کننده (متعهد اصلی) و مشتری (متعهدله) منعقد شده است، اما به دلایلی نظیر ایفای نقش فعال سکو در فرایند معامله یا تعهدات فنی آن در زمینه ایمنی و نظارت، ممکن است صاحب سکو نیز به‌عنوان شخص ثالث دارای مسؤولیت قراردادی تلقی شود؛ بنابراین با وجود آن‌که صاحب سکو مستقیماً طرف قرارداد با مشتری نیست، به اعتبار نقشی که در تضمین کیفیت، اطلاع‌رسانی یا ایمنی ایفا می‌کند، در کنار تأمین کننده، مسؤول شناخته می‌شود (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۲: ۳۱۵).

۳. رویکردهای مسؤولیت مدنی[1] صاحبان سکوی معاملات اینترنتی

سکوهای معاملات اینترنتی بسته به ماهیت و گستره‌ی خدماتی که ارائه می‌دهند، واجد تعهداتی مشخص و بعضاً متنوع در قبال کاربران خود هستند. این تعهدات ممکن است مبتنی بر مفاد قراردادهای منعقده با کاربران، الزامات قانونی یا مقتضیات عرفی و انتظارات متعارف در فضای دیجیتال باشند. هرگاه سکوهای

1. civil liability

معامـــلات اینترنتی در انجام این تعهدات، اعم از تعهدات ایجابی یا ســـلبی، مرتکب قصور یا تقصیر شـــود؛ خواه این تخلف ناشـــی از فعل یا ترک فعل مســـتقیم خود صاحب ســـکو باشد و خواه در نتیجه عملکرد کاربران تأمین کننده‌ای که از بستر آن بهره می‌گیرند، می‌تواند موجب تحقق مســـؤولیت مدنی برای صاحب ســـکو شود. در این بخش، تلاش خواهد شـــد تا با توجه به نوع فعالیت خاص سکو و نیز نقش دوگانه[1] آن به‌عنوان واســـطه معاملاتی و گاه تأمین کننده خدمت یا محتوا از ســـوی دیگر، مبانی مسؤولیت مدنی صاحبان این سکوها مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد تا نسبت میان نقش ساختاری سکو و حدود مسؤولیت آن در قبال زیان‌های وارد آمده به‌ویژه در اثر افعال کاربران تأمین کننده، به‌روشنی تبیین شود.

۱-۳. رویکردهای سنتی مســـؤولیت مدنی صاحبان سکوی معاملات اینترنتی

برای واکاوی مبانی مـــسؤولیت مدنی ناشی از فعل دیـگری، نخست باید به این اصل بنیادین توجه داشت که شخصی بودن مسؤولیت همچنان قاعـده حاکم بر نظام‌های حقوقی اســـت و آنچه تحت عنوان مسؤولیـت ناشی از فعل غـیر مطرح می‌شود، استثنایی محدود و استوار بر ملاحظات خاص بر این اصل به شـمار می‌رود (دیلمی و زند لشـــنی، ۱۳۹۹: ۷۷؛ یزدانیان، ۱۳۹۱: ۳۶). با تأمل نســـبت به جایگاه و مسؤولیت صاحبان سکوهای مـــعاملات ایـــنترنتی می‌توان دریافـت که دو الگوی کلی در این زمینه مورد توجه قرار گرفته اســـت: یکی بر پایه مبنای کلاسیک تقصیر شخصی استوار است و دیگری با پذیرش برخی استثنائات، سعـــی در توسعه دامنه مسؤولیت به سوی نوعی مـــسؤولیت غیر مســـتقیم یا نیابتی دارد. این نـــظریات سنتی، اگرچه عمدتاً در فضای حقـــوق کلاسیک شکل گرفـــته‌اند، اما هنوز هـــم در تـــحلیل حدود مسؤولیت صاحبان سکوها به‌ویـژه در مواردی که کاربران تأمین کننده از طریق این بسترها مـــبادرت به رفتارهای زیان‌بـار می‌ورزند نقش بنیادینی ایفا می‌کنند. از این رو، شـــناخت دقیق این نظریات، گامی ضروری در مسـیر تمییز مســـؤولیت‌های قـراردادی و غیر قراردادی صـــاحبان سکوهای معاملات اینترنتی

۱. در همین راســـتا، مقاله‌ای تحت عنوان «معیارهای شناسایی نقش سکوهای اینترنتی در معاملات سکوپایه: مطالعه تطبیقی حقوق ایران و اتحادیه اروپا» از سوی نگارندگان نگارش یافته که در نشریه پژوهش‌های حقوق تطبیقی دانشگاه تربیت مدرس تهران انتشار یافته است.

به‌شمار می‌رود.

۱-۱-۳. تقصیر عرفی

در نظام‌های سنتی حقوقی، مسؤولیت مدنی اصولاً بر مبنای تقصیر استوار است؛ یعنی اثبات مسؤولیت منوط به آن است که شخصِ منتسب به فعل زیان‌بار، رفتاری مغایر با معیارهای متعارف احتیاط و مراقبت از خود بروز داده باشد. این قاعده در خصوص صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی نیز به عنوان اشخاص حقوقی فعال در حوزه معاملات دیجیتال، کماکان موضوعیت دارد؛ با این تفاوت که «مفهوم عرفی تقصیر» در بستر فضای دیجیتال، ابعاد و ویژگی‌هایی متمایز می‌یابد .در این چارچوب، مسؤولیت صاحب سکوهای معاملات اینترنتی زمانی محقق می‌شود که احراز شود وی برخلاف معیارهای عرفیِ مراقبت، از انجام اقدامات پیشگیرانه و اطلاع‌رسانی لازم خودداری کرده و این ترک فعل، منشأ ورود زیان به کاربر شده است.

معیار تشخیص تقصیر در این فضا، آن است که آیا صاحب سکو در چارچوب متعارف و معقول عرف دیجیتال، در برابر خطرات قابل پیش‌بینی، سازکارهای ایمنی، نظارتی و هشداردهنده لازم را طراحی و اجرا کرده است یا خیر. اگر چنین مراقبت‌هایی صورت نپذیرد و زیانی حادث شود، او می‌تواند مسؤول قلمداد شود؛ حتی اگر مباشرت در فعل زیان‌بار از سوی کاربر تأمین کننده باشد. در اینجا تقصیر نه صرفاً نقض یک قاعده انتزاعی، بلکه نقض یک انتظار متعارف اجتماعی در محیط دیجیتال است؛ انتظاری که بر اساس آن صاحب سکو موظف است بستری ایمن، شفاف و دارای حداقل سازکارهای حفاظتی فراهم کند. با این حال، مسؤول دانستن صاحب سکو در هر وضعیتی منصفانه نیست؛ به‌ویژه در مواردی که تخلف تأمین کننده، غیر قابل پیش‌بینی باشد، نمی‌توان فقدان پیش‌بینی را به‌عنوان تقصیر قلمداد کرد. به همین دلیل، در تحلیل مسؤولیت صاحبان سکو، عنصر پیش‌بینی‌پذیری و امکان مداخله معقول باید به‌دقت مورد نظر قرار گیرد. مطابق ماده ۳۳ قانون تجارت الکترونیکی ایران، سکوی ارائه‌دهنده خدمات و کالا مکلف به اطلاع‌رسانی شفاف و کامل در خصوص ویژگی‌های کالا و خدمات و شرایط معامله به کاربران است. قصور در اجرای این تکلیف، چنانچه به ورود زیان منتهی شود، می‌تواند مصداقی

از تقصیر عرفی در اطلاع‌رسانی باشد[1] و مبنای مسؤولیت مدنی قرار گیرد (ذاکری‌نیا و غلام‌پـــور، ۱۴۰۳: ۱۶۱)؛ بنابراین در حقوق ایران و همچنین حقوق اتحادیه اروپا، می‌توان نظریه تقصیر را به‌رغم پیچیدگی‌های ناشـــی از روابط سه‌جانبه در سکوهای معاملاتی، هنوز هم به عنوان مبنای عام و نخستین مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی تلقی کرد؛ مشـــروط بر آن‌که تقصیر در چارچوب تحولات عرفی و فنی فضای دیجیتال بازتعریف و ارزیابی شـــود (حســـینی مقدم ، ایوبی و طالقان غفاری،۱۴۰۲: ۲۸۳).

با این وجود، هرچند نظریه تقصیر همچنان مبنای سنتی و عمومی مسؤولیت مدنی ســـکوهای معاملاتی اســـت، اما کفایت این نظریه تنها در روابط سنتی صدق می‌کنـــد. در دنیای دیجیتـــال روابط پیچیـــده، غیرمتمرکز و چندلایه هســـتند؛ این پیچیدگی‌ها باعث می‌شود اثبات تقصیر فنی یا سازمانی صاحبان سکو برای کاربران دشوار باشد؛ مسؤولیت گاه در زنجیره‌ای از کنش‌گران پنهان شود و در عمل، حمایت مؤثر از مصرف کننده با دشواری مواجه گردد. بر همین اساس در دنیای پلتفرم‌محورِ امـــروز، برای کارایی نظام حقوقی و حمایت مؤثر باید به دنبال نظریات مکمل نوین بود.

۲-۱-۳. تقصیر مفروض

نظریه فرض تقصیر بر این اصـــل اســـتوار است که در برخی موارد به جای اثبات دقیق تقصیر (یعنی نشان دادن بی‌احتیـــاطی یا نقض وظایف حفاظتی)، تقصیر به صورت مفروض در نظر گرفتـه شود. در حقوق ایران، مسؤولیت مدنی (قراردادی یا غیر قراردادی) بر مبنای اثبات خســـارت، فعل زیان‌بـــار و رابطه‌یعلت و معلول (ســـببیت) شـــکل می‌گیرد. در دعاوی غیر قراردادی، معمولاً نیاز به اثبات تقصیر یا بی‌احتیاطی اســـت؛ اما به‌نظر می‌رســـد که در فعالیت‌های برخط به‌ویژه در رابطه با ســـکوهای معاملات اینترنتی، به‌دلیل نقش واســـطه‌ای و ظرفیت بالای وارد نمودن

---

۱. در بســـیاری از موارد، این قواعد قانونی خود انعکاســـی از عرف و انتظارات متعارف جامعه‌اند. مثلاً ماده ۳۳ قانون تجارت الکترونیکی که بر شـــفافیت اطلاعات درباره کالا و خدمات تأکید دارد، مصداقی از همان انتظارات عرفی و حداقلی کاربران فضای دیجیتال اســـت. در واقع عرف دیجیتال مبنای تقنین این ماده بوده اســـت. بر همین اساس، استفاده از تعبیر «تقصیر عرفی در اطلاع‌رسانی» به معنای بی‌اعتنایی به جنبه قانونی ماده ۳۳ نیســـت، بلکه بر پیوند و انطباق الزام قانونی با انتظارات عرفی و فنی کاربران تأکید دارد.

خسارت به مصرف‌کنندگان، استفاده از نظریه فرض تقصیر می‌تواند عدالت بیشتری را بـــرای طرف مقابـــل (مصرف کننده) به ارمغان آورد. اگر صاحب ســـکو به‌عنوان بخشـــی از توافقات قراردادی، وظایف مشـــخصی مانند تضمین صحت اطلاعات، رعایت استانداردهای فنی و امنیتی را بر عهده گیرد، عدم اجرای این تعهدات می‌تواند به‌عنوان تقصیر مفروض تلقی شود؛ به این معنا که به جای اثبات دقیق تقصیر، تخلف از تعهدات قراردادی به‌طور مفروض موجب مســـؤولیت می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۲: ۱۵٦).

به واقع در حقوق ایران، اگرچه مســـؤولیت مدنی غالباً مبتنی بر احراز تقصیر است، اما در مسؤولیت قراردادی، افزون بر تعهدات تصریح‌شده، تعهدات ضمنی نیز بر اساس عرف، نوع قرارداد یا هدف آن قابلیت استنباط دارد. بر این اساس، صاحبان ســـکوها حتی در صورت عدم تصریح، موظف بـــه رعایت الزامات ضمنی همچون تضمین امنیت، شـــفافیت اطلاعات و نظارت مؤثر بر عملکرد تأمین‌کنندگان هستند. نقض این تعهدات ضمنی می‌تواند به‌عنوان تقصیر قراردادی مفروض تلقی شـــود و مبنای مســـؤولیت مدنی در برابر مصرف‌کنندگان قرار گیرد، بدون آن‌که نیاز به اثبات بی‌احتیاطی خاص باشـــد. این رویکرد با اصول عدالت قراردادی، حمایت از مصرف کننده و روندهای نوین حقوقی در تطابق بوده و زمینه‌ساز تحول در نظام مسؤولیت سکوی اینترنتی در ایران است.

چارچوب‌های حقوقی موجود در اتحادیه اروپا برای صاحبان سکوها، تدابیر حمایتی اتخاذ نموده (بندرگاه امن میزبانی)[1] که پذیرش مســـؤولیت مســـتقیم آن‌ها را دشـــوار می‌ســـازد (Hoboken et al, 2018: 9)؛ با این حال به‌نظر می‌رســـد که قول پذیرش چنین مبنایی (فرض تقصیر) در حقوق اتحادیه اروپا قابل دفاع باشـــد؛

1. Safe harbor hosting.

–لازم به ذکر اســـت که بندرگاه امن میزبانی، برای خدمات ارائه شـــده توسط همه واسطه ها اعمال نمی‌شـــود و اســـتناد به آن تنها برا ی خدمات ارائـــه دهندگان از جمله میزبانی که واجد شـــرایط خدمات جامعه اطلاعاتی هســـتند، امکان‌پذیر است. «خدمات جامعه اطلاعاتی» را در دستورالعمل ۱۵۳۵/۲۰۱۵ (که ابتدا توسط دستورالعمل /EC98/48معرفی شد) تعریف شده و عبارت است از: هر خدماتی که معمولاًبا دستمزد، از راه دور، با وسایل الکترونیکی و بنا به درخواست فرد دریافت کننده خدمات ارائه می‌شـــود». همچنین تعیین این‌که آیا یک ارائه دهنده خدمات واسطه می‌تواند از یک بندر امن برای فعالیت‌های خود بهره‌مند شـــود یا خیر، از یک سو به نقش «منفعل»یا «خنثی» و از سوی دیگر «فعال» آن واسطه بستگی دارد.

به‌طوری که موید این ادعا می‌تواند مفاد ماده ٦ قانون خدمات دیجیتال باشد که در بحث مسؤولیت مدنی و جبران خسارت، علم و اطلاع ارائه دهنده خدمات را از فعالیت یا اطلاعات غیر قانونی مفروض[1] دانسته است؛ این بدان معناست که در صورت وقوع خسارت به گیرنده خدمات در عملیات ارتکابی در بستر سکوهای معاملات اینترنتی، این صاحب سکوست که می‌بایست عدم علم و اطلاع خود از اطلاعات یا فعالیت غیر قانونی باعث خسارت را اثبات کند؛ بنابراین پذیرش نظریه فرض تقصیر به عنوان مبنای کلی مسؤولیت مدنی در این نظام حقوقی قابل دفاع می‌باشد.[2]

در مجموع می‌توان قائل به پذیرش چنین مبنایی در نظام مسؤولیت قراردادی صاحبان سکوها ناشی از فعل خود یا تامین کننده در هر دو حقوق ایران و اتحادیه اروپا بود. البته این در صورتی است که تعهد از نوع «به نتیجه» باشد و گرنه در حالتی که تعهد صاحب سکو «به وسیله» یا «به نتیجه منفی»باشد، مبنای مسؤولیت همان تقصیر خواهد بود. معمولا تعهدات صاحبان سکوهایی که ارائه دهنده خدمت هستند یا صرفا نقش «واسطه‌گری و انفعالی» را در عملیات ارتکابی ایفاء می‌نمایند، «به وسیله» محسوب می‌شود.

۳-۱-۳. مسؤولیت بدون تقصیر

این بخش بیان کننده قسم‌هایی از انواع مسؤولیت است که مبتنی بر تقصیر نیستند و به جای آن تمرکز خود را بر جنبه‌های اضافی یا متفاوتی همچون خطر می‌گذارد. در نتیجه این رویکرد، خسارت از طرق آسان‌تری به نسبت مسؤولیت مبتنی بر تقصیر قابل مطالبه است. شایان ذکر است که اصولا مفاهیم مسؤولیت بدون تقصیر یا محض و مسؤولیت مطلق دارای معنای یکسانی نیستند؛ از این رو حتی

---

۱. «علم مفروض» به معنای آن است که قانون در شرایط معین فرض می‌کند که شخص از یک موضوع آگاهی داشته است، حتی اگر در واقعیت، آن آگاهی وجود نداشته باشد. این مفهوم برای جلوگیری از استفاده از بی‌اطلاعی به عنوان عذر و تسهیل در اجرای مسؤولیت‌ها به کار می‌رود.

۲. شایان ذکر است اصول اروپایی مسؤولیت مدنی نیز، در خصوص مسؤولیت شخص حقوقی طی ماده ۲۰۱-٤ از همین مبنا پیروی کرده است؛ این ماده بیان می‌دارد: «الف- شخصی که یک شرکت برای انجام فعالیت مستمر را با اهداف اقتصادی یا حرفه‌ای ایجاد نموده و از نیروهای کمکی یا تجهیزات فنی بهره می‌برد، در برابر هرگونه خسارتی که ناشی از نقص شرکت یا تولیدات آن باشد، مسؤول است مگر این‌که ثابت نماید مطابق معیار رفتار متعارف عمل کرده است».

اعتقاد به وجود مسؤولیت بدون نیاز به اثبات تقصیر، زیان‌دیده را بی‌نیاز از اثبات رابطه سببیت میان فعل یا ترک فعل زیان‌بار و زیان روی‌داده نمی‌کند. معتقدین به این نوع مسؤولیت برای همراه نمودن دیگران با باور خود، معتقدند که پذیرش اثبات تقصیر صاحبان سکو از سوی زیان‌دیده در جایی که اعمال زیان‌بار توسط خود صاحبان سکو روی داده، به لحاظ دشواری و حتی ناممکن بودن اثبات تقصیر در فضای مجازی به دلیل نیاز به تخصص بالا، باعث می‌شود که صاحبان سکو که عمدتا دارای نفوذ مالی بسیار نیز هستند به راحتی از بند مسؤولیت رهایی یابند و این بر خلاف «اصل جبران زیان» است (جنیدی، ۱۳۸۱ :۳۲).

در حقوق اتحادیه اروپا، گرچه اصل بر مسؤولیت مبتنی بر تقصیر باقی مانده، اما در حوزه‌هایی چون حوزه کالاهای معیوب و اخیراً در اسناد نوینی همچون قانون خدمات دیجیتال به‌ویژه در رابطه با پلتفرم‌های بزرگ، گرایش‌هایی به سمت تحمیل نوعی مسؤولیت بدون نیاز به اثبات تقصیر سنتی قابل مشاهده است. در این سند به‌ویژه در مواردی که سکوی دیجیتال نقش فعالی در تعدیل، تبلیغ یا رتبه‌بندی محتوا ایفا می‌کند، ممکن است مسؤولیت بدون لزوم اثبات تقصیر مستقیم بر او تحمیل شود (Sharkey et al, 2024: 480). اتحادیه اروپا رویه‌ای متوازن بین حمایت از مصرف کننده و صیانت از آزادی بیان در نظر گرفته است: به طور کلی، واسطه‌های اینترنتی تا اطلاع از فعالیت غیرقانونی در پلتفرم خود و حذف محتوا معاف از مسؤولیت هستند و اتحادیه اروپا از الزام آن‌ها به پایش عمومی محتوای میزبانی شده خودداری می‌کند. در عین حال، قوانین اتحادیه اروپا در حوزه کالاهای مصرفی به ویژه مسؤولیت بدون تقصیر، تولید کننده را ملاک قرار داده است (Ostergaard, 2019: 32). همچنین اگر به دلیل عدم اطلاع رسانی به خریدار خسارتی وارد شود، دادگاه‌های کامن‌لا به سمت قبول مسؤولیت محض به نفع خریدار تمایل دارند (Prosser, 1971: 651) . پذیرش نظریهٔ مسؤولیت محض به این دلیل است که مصرف‌کنندگان قادر نیستند همهٔ خطرات یک کالا را ارزیابی کنند (Geistfeld, 2009: 787).

در همین راستا رویکرد اصول اروپایی مسؤولیت مدنی هم قابل توجه است؛ به نحوی که معیار «خطر غیر متعارف»[1] را در کنار سایر انواع مسؤولیت محض که

۱. فعالیتی که یک خطر قابل توجه و قابل پیش‌بینی به وجود آورد حتی اگر تمامی مراقبت‌های لازم

به موجب قوانین ملی و بین‌المللی در حال اجرا هستند، به‌عنوان ضابطه مسؤولیت محض مورد شناسایی قرار می‌دهد (مواد ۵-۱۰۱ و ۱۰۲-۵). به هر روی، در این خصوص نظریاتی قابل ارائه می‌باشد که در ادامه می‌آید.

٤-۱-۳. نظریه خطر در برابر بهره‌مندی اقتصادی

این نظریه بر این اصل استوار است که هرگاه شخص یا نهادی از یک فعالیت یا بهره‌مندی اقتصادی منتفع شود، در قبال مخاطرات ناشی از آن فعالیت نیز باید پاسخ‌گو باشد، حتی اگر تقصیری متوجه او نباشد (بهرامی احمدی، ۱۳۹۳: ۱۱۷). این دیدگاه مبتنی بر نوعی عدالت توزیعی است؛ بدین معنا که هرکس از ثمرات یک فعالیت بهره‌مند می‌شود، باید بار خسارات احتمالی ناشی از آن را نیز بر دوش گیرد. از این منظر، اگر سکوهای معاملات اینترنتی فراتر از واسطه‌ای منفعل عمل کند و از طریق فعالیت‌هایی همچون نظارت بر کیفیت کالاها، ارائه ضمانت یا طراحی سازکارهای اعتمادساز، نقش مؤثری در فرایند مبادله ایفا نماید و از این طریق به انتفاع اقتصادی چشم‌گیر اعم از مستقیم مانند کارمزد یا غیر مستقیم نظیر تبلیغات دست یابد، می‌توان گفت چنین سکویی خطرات معاملات را نیز به طور ضمنی پذیرفته است. این دیدگاه در برخی نظام‌های حقوقی از جمله در حقوق ایران با تعدیل‌هایی همراه است بدین معنا که صرف انتفاع برای ایجاد مسؤولیت کافی نیست مگر آن‌که فعالیت منتفعانه با خطر غیرمتعارف همراه باشد (میری، ۱۳۹٤: ٦٥)، اما همچنان به عنوان مبنایی موجه برای مسؤولیت غیر قراردادی قابل دفاع است.

افزون بر تحلیل‌های حقوق تطبیقی، این دیدگاه با اصول فقهی نیز قابل توجیه است. از جمله، قاعده «الزعیم غارم» که مقرر می‌دارد هر کس ضمانت یا التزامی را بر عهده می‌گیرد، باید در قبال خسارات ناشی از آن نیز پاسخ‌گو باشد(بهرامی احمدی،۱۳۹۸ :۱۵۷) و قاعده «من له الغنم فعلیه الغرم» که تصریح می‌کند کسی که از منفعتی بهره‌مند می‌شود، باید زیان‌های مربوط به آن را نیز تحمل کند(بهرامی احمدی، ۱۳۹۸: ۳۰۵). این قواعد فقهی با مبانی نظریه خطر هماهنگ‌اند و می‌توانند پشتوانه‌ای در پذیرش مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی در حقوق ایران

در کنترل آن صورت گرفته باشد.

باشند، حتی در غیاب تقصیر.

چارچوب‌هـــای حقوقی اتحادیه اروپا برای ســـکوهای معـــاملات اینترنتی به‌ویژه از طریق نظام «بندرگاه امن» در قانون خـــدمات دیجیتال مشـروط بر فقدان آگاهی یا واکنش ســـریع پـــس از اطلاع، حمایت فراوان ارائه کرده‌اند و پذیـــرش مسؤولیت مستقیم را محدود ساخـــته‌اند؛ با این حال اگر صاحب سکویی از طریق طراحی سازکاری فعال در اعتمادسازی، کنترل کیفیت یا ارائه کالا و خدمت با تمایز شفاف نسبت به نقش صرفاً واسطه‌ای، بهره‌مندی اقتصادی قابل توجهی داشته باشد، قانـــون مذکور این وضعیت را با اتکا بر الزامات مســـؤولیت ضمنی و فرایند تحلیل ریســـک‌محور به‌نوعی پذیرش خطر تلقی کرده و امکان انتقال مســـؤولیت را فراهم می‌آورد.[1]

این رویکرد می‌تواند صاحبان ســـکوها را وادار به ســـرمایه‌گذاری جدی در سیســـتم‌های ایمنی، نظارت و کنترل کند و در عین حال، حقوق مصرف‌کنندگان را بهتـــر تأمین نماید (محمدی و علی‌پور، ۱۴۰۰: ۱۲۲)؛ بنابراین کاربرد نظریه خطر در مسؤولیت سکوهای معاملات اینترنتی باید محدود، موردی و همراه با ارزیابی دقیق نقش سکوی مزبور در ایجاد یا تشدید ریسک باشد. این نظریه می‌تواند مکمل سایر مبانی مسؤولیت قرار گیرد، ولی نمی‌تواند به‌عنوان مبنای مستقل و عام در کل ساختار مسؤولیت مدنی صاحبان سکوها پذیرفته شود.

۵-۱-۳. نظریه تعهد ایمنی

«تعهد ایمنی محصول» به این معناســـت که عامل یا نهادی که وارد بازار شده یا نقش واسطه در عرضه و توزیع محصولات را دارد، در صورتی که به‌طور قرادادی تعهد صریح یا ضمنی‌ای نســـبت به ایمنی و سلامت محصول به مصرف کننده ارائه دهد، پس از وقوع خســـارت ناشی از نقص یا عیب محصول، می‌تواند مسؤول تلقی شـــود (کاتوزیـــان، ۱۳۹۷: ۲۱۲). در این نظریه، محور مســـؤولیت صرفاً «ایمنی» و «تضمین ســـلامت» محصول است که از نقش سنتی تولیدکننده یا عرضه کننده فراتر رفته و در صورت پذیرش تعهد، مســـؤولیت ایشان در هر دو بعد قراردادی به‌عنوان

1. EPD (2025) Civic Discourse and Electoral Processes in the Risk Assessment and Mitigation Measures Reports Under the DSA: An Analysis.

بخشـــی از رابطه میان صاحب سکو و مصرف کننده مطرح می‌شود. بر اساس اصول حقوق قراردادها، برخی تعهدات مانند تعهد ایمنی و تضمین سلامت محصول ممکن اســـت به‌طور ضمنی در قراردادهای بین سکوهای معاملات اینترنتی، تأمین کننده و مصرف کننده پذیرفته شـــوند. در برخی موارد، می‌توان اســـتدلال کرد که صاحبان ســـکوهای معاملات اینترنتی با علم به این‌که فروشـــنده‌ها از بســـتر آن برای انجام معاملات اســـتفاده می‌کنند، به‌طور ضمنی موافقت نموده است که مسؤول تعهدات ناشی از آن معاملات باشد. این مبنا به‌ویژه زمانی کاربرد دارد که سکو ابزارهایی برای تسهیل معاملات فراهم کرده باشد. به طور کلی نظریه تعهد ایمنی محصول می‌تواند در صورتی که صاحبان سکوها از صرف ارائه بستر معاملاتی فراتر رفته و نقش فعال «گارانتی‌دهنده» یا «تعهدکننده» ایمنی محصولات را بر عهده گرفته باشـــند، به عنوان مبنای مسؤولیت مدنی پذیرفته شود.

در سال‌های اخیر در اتحادیه اروپا سخت‌تر شدن مقررات ایمنی محصولات، با تعهـــد داوطلبانه چندین ســـکوهای معاملات اینترنتی بزرگ به‌نـــام «تعهد ایمنی محصول»[1] به اوج رسیده است که این امر در ژوئن ۲۰۱۸ توسط کمیسیون اروپا آغاز شد.[2] چهار امضاکننده این تعهد (علی‌اکسپرس،[3] آمازون،[4] ای بی[5] و راکوتن فرانسه[6]) متعهد شدند تا نســـبت به محصولات ناایمنی که فراتر از الزامات موجود در قوانین اتحادیه اروپا هســـتند، اقدامات لازم را انجام دهند.[7] این تعهد شـــامل پاسخ‌گویی به اطلاعیه‌های مربوط به محصولات خطرناک از سوی مقامات کشورهای عضو طی دو روز کاری و اتخاذ اقدامات مقتضی در پاسخ به اطلاعیه‌های مشتریان در عرض پنج روز کاری می‌باشد. امضاکنندگان همچنین تعهد کردند تا تدابیری را برای جلوگیری

1. Product Safety Pledge.
2. European Commission, Press release "European Commission and four online marketplaces sign a Product Safety Pledge to remove dangerous products" (June 25, 2018),IP/18/4247.
3. AliExpress.
4. Amazon.
5. eBay.
6. Rakuten France.
۷. اخیراً ســـه شرکت دیگر شامل الگرو (Allegro)، سی‌دیسکانت (C-Discount) و ویش (Wish) نیز تعهدنامه ایمنی محصول را امضا کرده‌اند.

از ورود مجـــدد محصولات خطرناکی که پیش‌تر حذف شـــده‌اند اتخاذ کنند. افزون بر این، صاحبان ســـکوهای معاملات اینترنتی متعهد شـــدند که هر شش ماه یک‌بار، اقدامات انجام‌شـــده برای اجرای تعهد ایمنی محصول را به کمیسیون اروپا گزارش دهند.

بنابراین هرچند در حقوق ایـــران با توجه به آزادی قراردادی و قواعد عرفی حاکم بر معاملات در بستر سکوهای اینترنتی امکان پذیرش چنین مبنایی وجود دارد، اما در اتحادیه اروپا به دلیل وجود چارچوب‌های حمایتی برای واســـطه‌ها (بندرگاه امن میزبانی) و تاکید بر مســـؤولیت تولید کنندگان، توزیع کنندگان و فروشـــندگان، پذیرش این نظریه مســـتلزم آن اســـت که صاحبان سکوها به‌وضوح نقش فعال خود در تضمین ایمنی محصولات را از طریق اقدامات عملی و تعهدات قراردادی نشـــان دهند (Busch, 2021: 7).

٦-١-٣. نظریه مسؤولیت محصول

مســـؤولیت محصول به معنای تعهد قانونی تولیـــد کنندگان، توزیع کنندگان و عرضه کنندگان برای جبران خســـارات وارده بـــه مصرف کنندگان در اثر نقص یا عیب کالا اســـت (Filatova-Bilous, 2021: 14). این نوع مسؤولیت اغلب در قالب مسؤولیت محض[1] در نظر گرفته می‌شود؛ بدین معنا که صرف اثبات نقص محصول و ایجاد آسیب برای تحقق مسؤولیت کافی است و نیازی به اثبات تقصیر وجود ندارد (Cavaliere, 2004: 301).

در اتحادیه اروپا دســـتورالعمل مســـؤولیت محصول چارچـــوب اصلی این مســـؤولیت را تشکیل می‌دهد. مطابق ماده ۳ (۱) این دستورالعمل، مسؤولیت عمدتاً بر عهده «تولید کننده» اســـت؛ اعم از تولید کننده نهایی، سازنده اجزاء یا مواد اولیه. همچنین شـــرکتی که با درج نـــام تجاری یا علامت خود بـــر روی محصول، خود را تولید کننده معرفی می‌کند، ممکن اســـت به‌عنوان «شـــبه‌تولید کننده» تلقی شـــود (Busch, 2021: 12).

گسترش دامنه مسؤولیت به عرضه کنندگان ماده ۳ (۲) دستورالعمل مسؤولیت محصول، دامنه مسؤولیت را به عرضه کنندگان محصول در منطقه اقتصادی اروپا نیز

1. strict liability.

تعمیـــم می‌دهد. این اقدام با هدف تقویت حمایت از مصرف کنندگان در برابر تولید کنندگانی که خارج از اتحادیه مستقرند صورت گرفته است. در این چارچوب، عرضه کننده به‌عنوان حلقه‌ای ارتباطی میان اســـتانداردهای ایمنی کشـــور مبدأ و انتظارات معقول ایمنی در کشور مقصد شناخته می‌شود، اما پرسشی که مطرح می‌شود آن است که آیا صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی مانند آمازون، در صورتی که کالایی را از مراکز تکمیل ســـفارش خود و با بسته‌بندی دارای برند آمازون ارسال کنند، می‌توانند به عنوان شبه‌تولید کننده شناخته شوند. اگر اطلاعات موجود در بسته‌بندی صراحتاً به تولیدکننده‌ای غیر از صاحب سکو اشاره داشته باشد، مسؤولیت آمازون منتفی است (Busch, 2021: 12).

مســـؤولیت تأمین کنندگان در صورت عدم شناســـایی تولیدکننده ماده ۳ (۳) دستورالعمل مسؤولیت محصول، در صورت ناشناس بودن تولید کننده یا وارد کننده، مســـؤولیت را به تأمین کننده گســـترش می‌دهد. اصطلاح «تأمین کننده» در اینجا به شکل گسترده‌ای به‌کار رفته و هر شخصی را که کالا را به مصرف کننده می‌رساند در بر می‌گیرد. این‌که آیا صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی مشمول این تعریف هستند محل تردید اســـت؛ زیرا آنان معمولاً خود را صرفاً به‌عنوان ارائه دهنده زیرســـاخت دیجیتال معرفی می‌کنند و نه توزیع کننده. حتی اگر این ماده بر ســـکوهای معاملات اینترنتی اعمال شـــود، احتمال دور زدن مسؤولیت از سوی آن‌ها وجود دارد؛ به‌ویژه با ارائه اطلاعات هویتی تولیدکننده که ممکن اســـت در خارج از اتحادیه اروپا قرار داشته باشـــد (Busch, 2021: 14) از این رو، ارزش افزوده اجرای ماده ۳ (۳) برای مصرف‌کنندگان محدود است.

عدم قطعیت در خصوص شـــمول دستورالعمل مذکور بر سکوهای معاملات اینترنتی ناشـــی از آن است که این دســـتورالعمل در دوران پیش از اینترنت تدوین شـــده و ساختار سنتی زنجیره تأمین شامل وارد کننده، عمده‌فروش و خرده‌فروش را مورد نظر داشـــته است. این متن ظهور بازیگران نوینی همچون سکوهای دیجیتال را پیش‌بینی نکرده که مصرف کنندگان اروپایی را مستقیماً با تولید کنندگان غیر اروپایی متصل می‌کنند. با وجود تأکید کمیســـیون اروپا در گزارش سال ۲۰۱۸ [1] بر ضرورت

1. European Commission, Report on the Application of Directive 85/374/EEC,

اصلاح این دستورالعمل، هنوز اقدام مشخصی برای تطبیق آن با واقعیت‌های نوین خرده‌فروشی دیجیتال صورت نگرفته است (Busch, 2021: 15). برای نمونه رأی صادره از دیوان تجدیدنظر پاریس در سال ۲۰۲۰ [1] در پرونده « آقای ف.پ علیه شرکت فناک دیرکت،[2] شرکت فناک دارتی پارتیسیپاسیون اِ سرویس،[3] آقای س.ای (فروشنده تحت نام تجاری ای.پی.سی استور[4]) و صندوق بیمه درمانی پاریس (سی.پی.ای.ام دو پاریس[5])»، به‌روشنی گویای کاستی‌های نظام کنونی مسؤولیت محصول در قبال سکوهای معاملات اینترنتی است. در این پرونده، خواهان (آقای ف.پ) به‌دلیل انفجار یک شارژر تلفن همراه معیوب که آن را از طریق یک سکوی اینترنتی فرانسوی خریداری کرده بود، دچار آسیب بدنی شد. وی با استناد به مفاد دستورالعمل مسؤولیت محصول اتحادیه اروپا، نه‌تنها فروشنده ثالث (آقای س.ای) بلکه صاحب سکوی معاملات اینترنتی (شرکت فناک دیرکت و شرکت فناک دارتی پارتیسیپاسیون اِ سرویس) را نیز طرف دعوا قرار داد. دادگاه در رأی خود تصریح کرد که خواهان موفق به اثبات ایفای نقش صاحب سکو در مقام تولیدکننده، فروشنده یا تأمین‌کننده محصول معیوب نشده است. استدلال دادگاه بر مبنای شرایط و ضوابط مندرج در وب‌سایت سکو استوار بود که آن را صرفاً به‌عنوان یک واسطه معرفی می‌کرد؛ حتی دریافت وجه معامله توسط سکو نیز در نظر دادگاه تأثیری در تغییر این وضعیت نداشت؛ چرا که سفارش خرید به‌صراحت بیان می‌داشت که سکو صرفاً از جانب فروشنده ثالث و به نمایندگی از او عمل کرده است (Sharkey et al, 2024: 485).

در مجموع، نظام فعلی اتحادیه اروپا در زمینه مسؤولیت محصول که در دستورالعمل مسؤولیت محصول تدوین شده، با زنجیره‌های تأمین مدرن

COM(2018) 246 final.

1. CA Paris, Pôle 2 – Ch. 2, 26 Nov. 2020, No. 18/08162, M. F… P… v. Fnac Direct, Fnac Darty Participations et Services, M. S… I… (APC Store), and CPAM de Paris (confirming the trial court's judgment). https://www.legalplanet.pro/cour-dappel-de-paris-26-novembre-2020-18-081627.

2. Fnac Direct.

3. Fnac Darty Participations et Services.

4. APC Store.

5. CPAM de Paris.

و به‌ویـــژه تجارت الکتـرونیک تطـــابق مناسبی ندارد؛ از این رو بازنـگری در این دستـــورالعمل و تعـــمیم صریح آن به ســـکوهای معاملات اینترنتی، ضـرورتی انکارناپذیر تلقی می‌شود.[1] قانون خدمات دیجیتال که اخیراً به تصویب رسیده است، هیچ مقرره صریحی در خصوص مسؤولیت محصول سکـوهای معاملات اینـترنتی دربر ندارد.

حقوق ایران مســؤولیت مدنی ناشی از تولید کالای معیوب را مقرر نداشته و ابهاماتی در این زمینه ایجاد کرده اســت، ولی از مفاد برخی از مواد قوانین عادی از قبیل مواد ۱ قانون مســؤولیت مدنی و ۳۳۱ قانــون مدنی می‌توان در این مورد بهره گرفت. افزون بر این، قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان نیز با الزام به رعایت اســتانداردهای ایمنی و کیفیت و ارائه اطلاعات شفاف، نقش تکمیلی در حمایت از حقوق مصرف کنندگان در زمینه کالاهای معیوب ایفا می‌کند؛ بر همین اســاس، در حقوق ایران مســؤولیت قانونی محصولات عمدتاً بر عهده تولید کننده، وارد کننده، توزیع کننده یا فروشنده اســت که کالاها را به مصرف کننده عرضه می‌کنند؛ از این رو پذیرش مســؤولیت قانونی محصول برای صاحبان ســکوهای معاملات اینترنتی به‌عنوان واســطه محل ابهام اســت؛ چرا که معمولا آن‌ها خــود محصول را تولید یا عرضه نمی‌کنند؛ با این حال در صورتی که ســکو علاوه بر ایفای نقش واســطه، در فرایند بازاریابی، کنترل یا نظارت بر کیفیت کالا و ارائه اطلاعات شفاف در خصوص محصولات فعالیت‌های فراتر از نقش صرف واسطه داشته باشد، می‌توان با استناد به نظریه مسؤولیت قانونی محصول که در آن تأکید بر ایجاد رابطه علت و معلولی میان ارائه کالا و بروز خســارت است، مبنای مســؤولیت وی را مورد توجه قرار داد. در

---

۱. یکی از تحولات برجسته در حوزه حقوق مسؤولیت محصول در سطح اتحادیه اروپا، نهایی شدن نســخه تجدیدنظر شده دستورالعمل مســؤولیت محصول در دسامبر ۲۰۲۳ است. این نسخه جدید حاوی اصلاحات بنیادین و گســترده‌ای نسبت به متن قبلی بوده و ضمن بازتعریف چارچوب‌های حقوقی موجود، مقررات نوآورانه‌ای را به ویژه در زمینه مســؤولیت سکوهای اینترنتی دربرمی‌گیرد. بر اســاس ماده ۷ این دستورالعمل اصلاح شده، در شرایطی که اپراتور اقتصادی مربوطه در اتحادیه اروپا شناسایی نشود، هر صاحب سکوی اینترنتی که به مصرف کنندگان امکان انعقاد قراردادهای از راه دور با تجار را فراهم می‌آورد و خود به عنوان اپراتور اقتصادی محسوب نمی‌شود، می‌تواند در موارد مشخصی مسؤول شناخته شود؛ مشروط بر آن‌که شرایط مندرج در ماده ٦ بند ۳ قانون خدمات دیجیتال درباره معافیت ارائه دهندگان خدمات میزبانی رعایت شده باشد.
-Revised Product Liability Directive (n 5).

نتیجه از یک سو به دلیل ماهیت واسطه‌ای فعالیت صاحبان سکوها، تبیین مسؤولیت قانونی محصول نسبت به آن‌ها چالش‌های حقوقی جدی دارد و ممکن است نیازمند اصلاحات قانونی یا تفاسیر قضایی جدید باشد؛ و از سوی دیگر، در مواردی که این سکوها به طور فعال در تأمین اطلاعات و کنترل کیفیت محصولات دخالت داشته باشند، می‌توان استدلال کرد که مسؤولیت قانونی محصول نیز می‌تواند در سطح آن‌ها اعمال شود.

۲-۳. رویکردهای نوین مسؤولیت مدنی صاحبان سکوی معاملات اینترنتی

رویکردهای سنتی مسؤولیت مدنی، هرچند مبنای مهمی برای تحلیل مسؤولیت بودند، اما به دلیل تغییرات شتابان فناوری، پیچیدگی روابط میان صاحب سکو، فروشنده و مصرف کننده، ظهور نقش‌های نوین واسطه‌ای و حمایت از توسعه کسب و کارهای پلتفرمی که تعاملات غالباً به‌صورت آنی، غیر متمرکز و گاه نامتقارن شکل می‌گیرند، اتکای صرف به این مبانی، پاسخ‌گوی مقتضیات نوین نیست. در چنین فضایی، اثبات تقصیر فنی یا سازمانی صاحب سکو برای کاربران و زیان دیدگان، غالباً دشوار یا حتی غیر ممکن است؛ چرا که زنجیره علیت در دل ساختارهای پنهان و پیچیده‌ی فناورانه گم می‌شود و اطلاعاتِ حیاتی عمدتاً در اختیار صاحب سکوی ارائه دهنده خدمات باقی می‌ماند. چنین شرایطی نظام حمایت از مصرف کننده را با چالش‌های جدی مواجه می‌سازد؛ از این رو مبانی نوین نه به‌منزله جایگزینی مطلق برای مبانی سنتی، بلکه به‌عنوان مکمل‌هایی کارآمد در جهت ارتقاء اثربخشی نظام مسؤولیت مدنی و پر کردن خلأهای حمایتی مطرح شده‌اند. این رویکردها به‌ویژه در مواردی موضوعیت می‌یابند که شناخت رابطه علیت و احراز تقصیر با مانع اطلاعاتی، عدم شفافیت ساختاری یا سلطه اطلاعاتی سکوهای دیجیتال همراه است و بر همین اساس، تحقق عدالت ترمیمی ایجاب می‌کند که قواعد سنتی بازتعریف و تکمیل شود.

۱-۲-۳. نظریه نقض مشارکتی[1]

«نظریه نقض مشـــارکتی» ریشـــه در رویه قضایی دادگاه‌هـــا در نظام حقوقی کامن‌لا به‌ویژه در ایالات متحده آمریکا دارد (صادقی، ۱۳۹٦: ۲۳٤) و بر اســـاس آن، اگر شخصی که عهده‌دار یک بستر عمومی (مجازی یا سنتی) است و در عین حال از وقوع تخلف و نقض حقوق مشتریان خود اطلاع دارد و اقدامی در جهت جلوگیری از انجام یا اســـتمرار عمل معمول نـــدارد، دادگاه می‌تواند این ترک فعل را به عنوان مشـــارکت در نقض عهد تلقی نموده (ظفری و شهبازی‌نیا و ابدالی و شریفی، ۱٤۰۳: ٤٥٤) و حکم بر محکومیت واســـطه اینترنتی به جهت «مسؤولیت مشارکتی» وی با نقـــض کننده اولیه صادر کند مگر آن‌که اثبـــات نماید که اقدامات قانونی، متعارف و ضروری در جهت پیش‌گیری از تخلف را معمول داشـــته است. این مسؤولیت بسته به اصول حقوقی پذیرفته شده در نظام‌های حقوقی می‌تواند به صورت تضامنی باشد؛ بـــه این معنا که زیان‌دیده می‌تواند از هر یک از افراد دخیل در عملیات ارتکابی، کل خسارت را مطالبه کند؛ بر این اساس، صاحبان سکوی‌های معاملاتی ممکن است در مواردی که نقض تعهدات توســـط کاربران آن‌ها رخ می‌دهد، متهم به مشارکت غیر مستقیم در نقض تعهد شوند.

دو عنـــصر اساسی برای مسؤولیت ناشی از نقـــض مشارکتی شامل علم و آگاهی (واقعی یا مفروض) صـــاحب ســـکو از سوء استفاده از بســـتر وی، جهت عرضه محصولات ناایمن و تقلبی و مشـــارکت موثر صاحب ســـکو، در نقض تعهد صورت گرفته از ســـوی کاربر تامین کننده است. وجه ممیزه مسؤولیت مشارکتی از مســـؤولیت ناشی از فعل غیر (نیابتی)، عنـــصر علم و اطلاع است (صادقی، ۱۳۹٦: ۲۳۵). همچنین منظور از مشارکت موثر، مشـــارکت عملی در نقض عهد است؛ به عنوان مثال چنانچه صاحب ســـکو با وجود اطـــلاع از فعالیت غیر مجاز کاربری در بســـتر وی، از غیر فعال نمودن دسترسی ایشان یا انتشار اطلاعیه مبنی بر فعالیت غیر مجـــاز آن کاربر امتناع نماید و محصـــولات آن کاربر را تبلیغ و دیگران را ترغیب و تشـــویق به خریداری کند، واجد عنصر مشـــارکت موثر برای «مسؤولیت مشارکتی» خواهد بود.

---

1. Contributory Infringement.

صاحبان سکوهای معاملات اینـترنتی معاملاتی با فراهم آوردن بستر معاملات، مسؤولیت ایجاد محیطی امن و شـــفاف برای تعاملات بین فروشندگان و خریداران را دارند. این مسؤولیت شامل اتخاذ تـدابیر فنی و نظارتی جهت پیشگیری از تقلب، نقص فنی، حملات ســـایبری و عدم شفافیـــت اطلاعات می‌شـــود. در صورتی که صاحب ســـکو به دلیل نادیده گرفتن یا ناکافی بودن اقدامات پیشـــگیرانه، به‌عنوان عاملی در وقوع خسارات وارد شده به مصـــرف‌کنندگان مشـــارکت کند، می‌توان استدلال کرد که وظیفه مراقبت وی نقض شده است و به تبع آن مـــسؤولیت مدنی وی برای جبران خســـارت به‌طور مســـتقیم اعمال شـــود. این رویکرد می‌تواند در دعاوی قراردادی با اســـتناد به شرایط استفاده و تعهدات قراردادی منتشرشده توسط ســـکو و همچنین در دعاوی غیر قراردادی به‌عنوان مســـؤولیت ناشـــی از تخلف از وظایف حفاظتی مورد اســـتفاده قرار گیرد. یکـــی از چالش‌های موجود، تعیین دقیق معیارهای «مراقبت مورد انتظار» در فضای دیجیتال است؛ زیرا فضای مجازی به‌سبب پیچیدگی‌های فنی و تعاملات چندجانبه، نیازمند تعریف دقیق اســـتانداردهای ایمنی و نظارتی است.

۲-۲-۳. نظریه نمایندگی

نظریه نمایندگی در اصل برای مواردی مطرح شـــده که یک طرف (نماینده) بر اســـاس اختیار (اذن) یا قرارداد، اقدامات خود را در زمینه انجام معاملات یا ارائه خدمات به نیابت از طرف دیگـــر (منوب‌عنه) انجام دهد (ژوردن، ۱۳۸۵: ۱۷۶). در سیســـتم‌های سنتی اگر نماینده بر خلاف دســـتورات منوب‌عنه عمل کند یا موجب خسارت شود، مسؤولیت او و از طرف وی، مسؤولیت مأمور نیز مطرح می‌شود. غیر (نائـــب) با اجرای قرارداد به جای متعهد اصلی و عمل کردن به حســـاب او، از وی نمایندگی کرده است و بنابراین تقصیر او نیز، تقصیر متعهد اصلی محسوب می‌شود؛ با این حـــال در فضای اینترنتی و به‌ویژه در ســـکوهای معاملاتـــی، چند نکته مهم وجود دارد؛ سکوها در حقیقت بســـتری فراهم می‌کنند که فروشندگان و خریداران به صورت مســـتقل قرارداد منعقد می‌کنند؛ نقش ســـکو بیشتر به عنوان «فراهم کننده زیرساخت» و «واسطه فنی» محسوب می‌شود. در بسیاری از موارد، سکوهای برخط دخالت مســـتقیم در محتوای معامله یا شـــرایط قراردادی ندارند و تنها مقررات کلی

مانند شرایط استفاده از خدمات را برای کاربران تعیین می‌کنند؛ از این رو نمی‌توانند به‌طور کامل جایگاه «نماینده» را در قالب کلاسیک نمایندگی کسب کنند؛ بر همین اساس مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی بیشتر بر اساس نقص در وظایف حفاظتی و رعایت اصول عمومی مسؤولیت مدنی تعیین می‌شود؛ بنابراین نظریه نمایندگی به عنوان مبنایی جامع برای تمام موارد مسؤولیت قراردادی قابل پذیرش نیست.

در حقوق اتحادیه اروپا، سکوها مانند بازارهای اینترنتی به عنوان «واسطه‌های فنی» معمولاً از مسؤولیت مستقیم بابت محتوای تولید شده توسط کاربران معاف هستند؛ مگر این‌که از وجود یا محتوای غیرقانونی آگاه شوند و به سرعت اقدام لازم را انجام ندهند. در مواردی که سکوها خدماتی فراتر از صرفاً ارائه بستر ارائه دهند، ممکن است که دارای نقش فعال‌تری در نظر گرفته شوند، اما حتی در این موارد، دیوان دادگستری اتحادیه اروپا معمولاً از تعیین مسؤولیت مستقیم به‌عنوان «نماینده» استفاده نمی‌کند، بلکه به تحلیل دقیق نقش و سطح دخالت سکو می‌پردازد. همچنین به دلیل ساختار چندجانبه و پویایی بازارهای دیجیتال، نظریه نمایندگی کلاسیک در تنظیم مسؤولیت صاحبان سکوها در اتحادیه اروپا به عنوان مبنایی جامع پذیرفته نشده است و مسؤولیت بیشتر بر اساس معیارهایی مانند «کنترل مؤثر»، «آگاهی از فعالیت‌های غیر مجاز» و «عدم واکنش به تخلفات» تعیین می‌شود (Filatova-Bilous, 2021: 13).

طبق اصول کلی مسؤولیت مدنی در حقوق ایران، هر فرد به‌طور شخصی مسؤول اعمال خود است" از این رو به حکم اولیه، اعمال اشخاص (تامین کننده واقعی) به عنوان فعل خود او تلقی می‌شود. برای این‌که صاحب سکو بتواند به‌عنوان نماینده تامین کننده محسوب شود و مسؤولیت اعمال او را بپذیرد، باید رابطه‌ای حقوقی مبنی بر نمایندگی یا تفویض اختیار بین این دو طرف وجود داشته باشد , در غیر این صورت، صرف فراهم‌سازی بستر توسط صاحب سکو به تنهایی برای انتقال مسؤولیت به او کافی نیست؛ بنابراین تبیین مسؤولیت مدنی صاحب سکو در نظام حقوقی ایران نیز ، پذیرش نظریه نمایندگی به عنوان مبنای تحمیل مسؤولیت بر او، تنها در صورتی که رابطه حقوقی مشخص و مستندی مثلاً قرارداد یا دستورالعمل‌های

داخلی میان صاحب ســـکو و تامین کننده واقعی وجود داشته باشد، قابلیت استناد و استفاده را دارد.

۳-۲-۳. نظریـــه تاثیر تعیین کننده بر جنبه‌های مهم اقتصادی (کنترل موثر)[1]

بنابر این نظریه، اگر خدمات ارائه شده توسط یک سکو فرصت‌های جدیدی را برای تامین کنندگان ایجاد کرده باشـــد و یا صاحب ســـکو تأثیر تعیین کننده‌ای بر جنبه‌های اقتصادی مهم توزیع کالا توسط کاربران سکو داشته باشد، صاحب سکو باید به عنوان فروشـندهٔ کالا در نظر گرفته شود. اگر سـکوی معاملات اینترنتی به عنوان واسطه عمل کند، اما نقـش فعالی در توزیع کالاها مانند مدیریت حمل و نقل یا ارائه زیرســـاخت‌های مالی ایفا کند، می‌تواند به عنوان بخشی از زنجیره توزیع، مسؤولیت داشـــته باشد. به عبارت دیگر اگر صـــاحب ســـکوهای معاملات اینترنتی کنترل و نظارت مؤثری بر فعالیت فروشـــنده‌ها داشته باشـــد، می‌توان او را مسؤول تعهدات فروشـــنده در برابر مصرف کننده دانســـت. این نظارت و کنتـــرل می‌تواند به معنای دخالت در جزئیات معامله یا فراهم‌کردن زیرساخت‌هایی باشد که بر رفتار فروشنده اثرگذار است. در همین زمینه، دیوان دادگستری اتحادیه اروپا به بررسی نقش سکوی ای بی[2] در قبال نقض حقوق مالکـیت فکری توسط فروشندگان پرداخته است. دیوان تصریح کرد که اگر سکوهای معاملات اینترنتی در محتوای ارائه شده توسط کاربران دخالـــت نکـند و صرفاً به‌عنوان واسطه عمل نماید، نمی‌توان آن را مسؤول دانست (Ostergaard, 2019: 32). به‌عبارت دیگر صرف ذخیره‌سازی اطلاعات توسط سکو بدون نظارت یا کنترل فعال بر آن‌ها، مســـؤولیتی برای صاحب سکو از حیث نقض حقوق مالـــکیت فکری ثالث ایجاد نمی‌کند. در پرونده دیگر، شرکت لورئال[3] ادعا کرد کـــه ای بی به دلیل فروش محصولات تقلبی و نقـــض حقوق علامت تجاری، مســـؤول جبران خسارات است. دیوان دادگســـتری اتحادیه اروپا بیان داشت که اگر صاحب سکو از فعالیت‌های غیر قانونی کاربران خود آگاه باشد یا در صورت آگاهی، اقدامات لازم را انجام ندهد، می‌تواند مسؤول جبران خسارات شناخته شود (Craw-

1. Actual and effective control.
2. eBay.
3. L'Oréal.

ford et al, 2023: 7). این موضوع نشـــان‌دهنده اهمیت نظارت و کنترل سکوها بر فعالیت‌های کاربران است. پیام روشن این تصمیمات دیوان دادگستری اتحادیه اروپا به صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی این است که نمی‌توانند نسبت به فعالیت‌های فروشندگان میزبانی‌شده بی‌تفاوت باشند.

چنین رویکردی در مراجع قضایی ایران نیز به چشـــم مـــی‌خورد، به‌طوری که در پرونده شـــماره ۱۴۰۰۹۱۹۲۰۰۰۴۳۱۵۲۱۲ شعبه ۱۷ مجتمع سوم شورای حل اختلاف تـــهران، خواهـــان در جهت دریافت وجه حاصل از فروش کالایـــش که در بســـتر سکوی دی‌جی‌کالا (شرکـــت نو آوران فـــن آوازه) عرضه و به فروش رســـیده بود، مبادرت به طرح دعوی علیه صاحب سکـــو نمود که در نهایت، شورا بـــا احراز صحت مدعـــای خواهان، طی دادنامه شـــماره ۱۴۰۰۹۱۳۹۰۰۰۸۰۷۹۸۲۱ حکم بر محکومیت صاحب سکو به پـــرداخت وجـه حاصل از فروش به خواهان نمـــود و در مرجع تجدیدنظر نیز مورد تایید قرار گرفت. دعـــوی مورد اشـــاره بر این اســـاس و مبنا طرح شـــده بود که مشتری ثمن معامله را به حســـاب متعلق به صاحب ســـکو واریز و پرداخت نموده که بعدا به لحاظ اخـــتلافات ایجاد شده در خصوص کیفیت کالا (لوازم جانبی تلفن همراه با مارک شـــیائومی)، صاحب سکو از پرداخت قدرالسهم تامین کننده ثالث خودداری کرده بود. همچنین پرونده به شماره ۹۹۰۹۹۸۰۹۲۷۶۰۰۷۱۶ ثبت همان شـــعبه، صرف‌نظر از این‌که موضوع آن دائر مدار اختلاف به وجود آمده بین تامین کننده واقعـــی و صاحب سکوی دی‌جی‌کالا بود، اظـــهارات خواهان و وکیل صاحب سکـــو، مبین غیر فعال نمودن پنل خواهان به عنوان تامین کننده واقعی، توسط صاحب ســـکو به جهت عرضه کالای با کیفیت نامناسب و سطح بالای کنترل و نظارت بر تامین کنـــندگان واقعی، از سوی صاحب سکوی مورد اشاره را داشت.

در مجموع این نظریه، مبنایی قابل استفاده در جهت توجیه هر دو مسؤولیت قراردادی و غیر قراردادی صاحب ســـکوهای معاملات اینترنتی ناشی از فعل تامین کننده واقعی (غیر) می‌باشد.

٤-۲-۳. نظریه اعتماد مشروع (ایجاد ظاهر قابل اعتماد)

«نظریه اعتماد مشروع» بر این اصل استوار است که در روابط حقوقی طرفین به ویژه در قراردادهایی که بر مبنای اعتماد متقابل و انتظار مشروع شکل می‌گیرد، طرف مقابل ملزم به تحقق انتظارات مشروع (اعتمادی که به‌طور منطقی و متعارف ایجاد شده) است؛ لذا در صورتی که ارائه دهنده خدمات یا بستر معاملاتی در حفظ این اعتماد کوتاهی کند یا از تعهدات اعلام‌شده غافل بماند، حتی اگر نقض تقصیر به‌طور دقیق اثبات نشود، مسؤولیت جبران خسارت بر عهده او قرار گیرد. مصرف کننده‌ها غالباً به دلیل برند یا اعتبار سکوی اینترنتی به فروشندگان آن اعتماد می‌کنند؛ بنابراین اگر سکو به نحوی فعالیت کند که اعتماد مشروع مصرف کننده به عملکرد فروشنده‌ها را تقویت کند، می‌توان صاحب سکو را در قبال مصرف کننده مسؤول دانست (کبیری شاه‌آباد و شیروانی، ۱٤۰۲: ۱۰۲). دیوان دادگستری اتحادیه اروپا نیز در آرای خود به این نکته اشاره کرده است و تعهد ایمنی هم می‌تواند به عنوان بخشی از اعتماد مشروع مصرف کننده نسبت به سکو در نظر گرفته شود. اگر سکوهای معاملات اینترنتی با تبلیغات، شعارهای حمایتی یا سیاست‌های فروش خود زمینه‌ای فراهم کند که مصرف کننده به ایمنی کالاها اطمینان پیدا کند، این تعهد قابل اعمال است. در واقع مسأله کلیدی این است که آیا مصرف کننده عادی قادر به تمایز بین محصولات متعلق به صاحب سکو و آن‌هایی که توسط فروشندگان واقعی تبلیغ می‌شوند می‌باشد. این مشکل در سکوهایی مانند ای بی که محصولات تنها توسط فروشندگان ثالث (واقعی) عرضه می‌شود، مطرح نمی‌شود؛ یعنی اگر برای مصرف کننده عادی، تشخیص تفاوت بین آگهی‌هایی که از سوی صاحب سکو ارائه می‌شود و آگهی‌های فروشندگان واقعی دشوار باشد، این باور را در مصرف کننده ایجاد می‌کنند که محصولات عرضه شده متعلق به خود صاحب سکوست. همچنین ماهیت و دامنه خدمات ارائه شده توسط سکوی خرده‌فروشی برخط نقش مهمی در ایجاد این باور ایفاء می‌کند. ارائه خدماتی مانند پاسخ‌گویی به پرسش‌های خریداران در خصوص کالاهای مربوطه یا مدیریت انبار، حمل و نقل و برگشت کالاها از سوی صاحب سکو، به مصرف کننده عادی این تصور را می‌دهد که محصولات توسط صاحب سکو بازاریابی می‌شود؛ برای نمونه در

پـــرونده لورئال علیه ای بی، دیوان دادگستری اتحادیه اروپـــا تأکـــید کرد که اگر سـکوی معاملات اینترنتی به طور مستقیم در تضمین کیفیت یا سلامت کالاها دخیل باشـد مانند تبلیغ ویژگی خاصی از کالاها، می‌توان آن را در صورت نقـض تعهدات به‌عنوان مســؤول شـــناخت (Bolger, 2019: 26). بر اساس قانون خدمات دیجیتال ، معافیت‌های مســؤولیتی در مواردی که صاحب ســکوی بــازار برخط به گونه‌ای خدمات، محصولات یا اطلاعات را ارائه دهد که مـــصرف‌کنندگان تـــصور کننـد خود ســکو ارائه دهنده آن خدمات یا محصولات است اعمال نمی‌شود (ماده ٦ (٣) قـــانون خدمات دیجیتال)؛ این تغییر در راستای تقویت حمایت از مصرف‌کنندگان است (Crawford et al, 2023: 7). نکته قابل توجه اینست که در محیط‌های برخط که کاربران به واســطه‌ی طراحی، اعلام تعهدات و ایجاد زیرســاخت‌های امنیتی به ســکوها اعتماد می‌کنند، انتظار مشروع از ارائه خدمات منظم و مطمئن امری طبیعی اســت. در این شرایط اگر صاحب ســکو در حفظ آن اعتماد کوتاهی کند، می‌توان گفت که نقض اعتماد مشروع رخ داده و مسؤولیت جبران خسارت به‌طور مفروض و حتی بدون اثبات دقیق تقصیر بر عهده صاحب سکو قرار گیرد. ملاک اصلی برای برقراری مسؤولیت صاحب سکو را ایجاد «ظاهر قابل اعتماد» برای مشتری که عرف آن را تعیین می‌کند دانســته‌اند (میرشکاری و ملکی، ۱۴۰۱: ۲۲۳؛ بابایی و آزادبخت، ۱۴۰۳: ۳۷۵). همچنین پذیرش نظریه اعتماد مشـــروع به عنوان مبنای مسؤولیت در موارد خاص می‌تواند انگیزه‌ای برای صاحبان ســکوها فراهم آورد تا به‌طور مستمر اســتانداردهای حفاظتی، شـــفافیت و کیفیت خدمات خود را ارتقا دهند. این امر به نوبه خـــود می‌تواند اعتماد کاربران را افزایش دهد و از بروز خســـارات ناشـــی از رفتارهـــای فرصت‌طلبانه جلوگیری کند. در عین حال باید توجه داشـــت که فضای دیجیتال بسیار پویا و چندجانبه است؛ به‌گونه‌ای که در بسیاری از موارد تعیین دقیق مرزهای مســؤولیت و نوع نقض ممکن اســـت چالش‌برانگیز باشد؛ بنابراین نظریه اعتماد مشـــروع نباید به‌عنوان یک قاعده کلی و یک‌پارچه اعمال شود، بلکه باید در موارد مشـــخص و با در نظر گرفتن ویژگی‌های خـــاص رابطه و انتظارات متقابل به کار گرفته شود.

۵-۲-۳. نظریه نظام مسؤولیت دلالی

در حقوق ایران اصول و مسؤولیت‌های دلالی شامل مواردی نظیر وظیفه اطلاع‌رسانی، مسؤولیت در قبال صحت اسناد و امضاها و ... می‌باشد. صاحبان سکوهای معاملاتی برخط از یک سو بستری برای معاملات فراهم می‌کنند و از سوی دیگر، اغلب نقش واسطه‌گری بین فروشندگان و خریداران را دارند. از منظر حقوقی، در ایران می‌توان استدلال کرد که اگر این سکوها صرفاً به عنوان واسطه فنی بدون دخالت در کیفیت کالا یا تضمین اجرای تعهدات طرفین عمل کنند، برخی اصول دلالی قابل تعمیم به آنان است. در این صورت مسؤولیت آن‌ها می‌تواند به عنوان «مسؤولیت واسطه‌ای» یا «مسؤولیت دلالی» مطرح شود؛ به این معنا که تنها در صورت اثبات دخالت مستقیم در خسارت وارد شده مسؤول خواهند بود، اما واقعیت این است که با توجه به ویژگی‌های خاص معاملات برخط از جمله عدم مشاهده مستقیم کالا قبل خرید، نقش چندگانه سکو به عنوان واسطه و گاه به عنوان فروشنده یا تأمین کننده، تعمیم نظام مسؤولیت دلالی سنتی نیازمند بازنگری و اصلاح قوانین است تا از یک سو حقوق مصرف کنندگان را حفظ کند و از سوی دیگر فضای تجارت الکترونیکی را برای رشد و نوآوری محدود نکند. در اتحادیه اروپا چنین رویکردی را می‌توان مشاهده کرد؛ به عنوان نمونه دادگاه عالی کشور فرانسه در سال ۲۰۱۲ در دعوای ال.وی.ام .اچ[1] علیه ای‌بی و همچنین شرکت‌های لویی ویتون[2] و کریستین دیور کوتور[3] تصمیم دادگاه تجدیدنظر را تأیید کرد و ای بی را به لحاظ قصور و سهل‌انگاری منجر به نقض حقوق انحصاری شاکیان، محکوم به جبران خسارت نمود،تصمیم دادگاه تجدیدنظر را تایید کرد و ای.بی به لحاظ قصور و سهل انگاری منجر به نقض حقوق انحصاری شاکیان محکوم به جبران خسارت گردید (Saunders et al, 2011: 60). اساس استنباط دادگاه تجاری پاریس این بود که ای.بی فقط یک «میزبان منفعل» نیست، بلکه یک «دلال فعال» است که نقشی کلیدی در تجاری سازی محصولات تقلبی و کسب سود از این فروش ایفا می‌کند (Saunders et al, 2011: 61).

1. Lvmh.
2. Louis Vuitton.
3. Christian Dior Couture.

برآمد

۱- مقایسه مقررات ایران و اتحادیه اروپا حکایت از این دارد که قوانین اروپا مانند دستورالعمل تجارت الکترونیک، دستورالعمل حمایت از مصرف کنندگان و قانون خدمات دیجیتال، سازکارهای دقیقی برای جبران خسارت مصرف‌کنندگان تعیین کرده‌اند؛ به‌عنوان مثال صاحبان سکوها در صورت آگاهی از فعالیت‌های غیر قانونی کاربران و عدم اقدام برای حذف محتوا، مسؤول شناخته می‌شوند؛ نهادهایی به‌صورت مستقل بر عملکرد سکوها نظارت می‌کنند و جریمه‌های سنگینی برای تخلفات در نظر می‌گیرند؛ در حالی که قانون تجارت الکترونیکی ایران بیشتر بر جنبه‌های شکلی معاملات متمرکز است و مسؤولیت مدنی صاحبان سکوها را به‌صورت شفاف تعیین نکرده است. ماده ۳۳ این قانون تنها به الزام ارائه اطلاعات به مصرف کننده اشاره دارد، اما ضمانت اجرای کافی ندارد؛ ضمن آن‌که ماده ۷۸ قانون مزبور نقص یا ضعف سیستم مؤسسات خصوصی و دولتی را از موجبات مسؤولیت آنان و جبران خسارت تلقی نموده است، نهادهای نظارتی مستقلی نیز که واجد اختیارات کافی برای الزام سکوها به رعایت استانداردها باشند موجودیت خارجی ندارند. از طرف دیگر اتحادیه اروپا با تصویب قوانینی مانند قانون خدمات دیجیتال و قانون بازارهای دیجیتال، مسؤولیت صاحبان سکوهای بزرگ را در قبال شفافیت الگوریتم‌ها، مقابله با محتوای غیر قانونی و جلوگیری از انحصار افزایش داده است. این قوانین با مشارکت فعال شرکت‌ها و نهادهای مدنی تدوین می‌شوند، اما قوانین ایران نتوانسته‌اند همگام با سرعت تحولات فناوری پیش بروند.

۲- نوع مسؤولیت صاحبان سکو در قبال مشتریان حسب مورد می‌تواند قراردادی یا غیرقراردادی تفسیر شود؛ در حالی که مدل مسؤولیت آنان در قبال اشخاص ثالث خارج از بستر عملیات ارتکابی در بستر سکو مانند دارنده مالکیت فکری که حق وی در بستر سکوی اینترنتی نقض گردیده، همواره غیر قراردادی است و تفاوتی نمی‌کند که مسؤولیت ایجادی برای صاحب سکو ناشی از عمل مستقیم خود باشد یا ناشی از عمل تامین کننده (غیر). از حیث مبانی مسؤولیت، برای صاحب سکو در فرض مسؤولیت مدنی ناشی از عمل خود و تامین کننده (غیر)، نمی‌توان مبنای واحد و یکسانی در نظر گرفت و بسته به عوامل متعدد از جمله رابطه

و اقتدار حاکم بین صاحب سکو و عامل زیان، نقش صاحب سکو در روابط معاملی، خطرناک بودن محیط و بستر فعالیت، وجود مقررات خاص در زمینه مسؤولیت در قبال اشخاص ثالث از مبانی متفاوتی پیروی می‌نماید.

۳- چارچوب‌های سنتی مسؤولیت مدنی قادر به پاسخ‌گویی به پیچیدگی‌های فضای دیجیتال نیست و نیازمند به‌کارگیری مبانی نوینی است که هم‌سو با تحولات فناوری و رفتارهای اقتصادی در این حوزه باشد. از این منظر، نظریه‌های نوینی همچون «اعتماد مشروع»، «تاثیر تعیین کننده بر جنبه‌های اقتصادی» و «نقض مشارکتی»، به‌عنوان ابزارهای تکمیلی می‌تواند در تحلیل مسؤولیت مدنی صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی سکوها در جهت حمایت از حقوق مصرف کنندگان و ایجاد عدالت در فضای دیجیتال به‌کار گرفته شود. با این توضیح که مسؤولیت مدنی در نظام حقوقی اتحادیه اروپا و ایران مبتنی بر تقصیر است؛ با این تفاوت که در اتحادیه اروپا بر اساس قانون خدمات دیجیتال اروپا، وضعیت‌هایی شامل آگاهی واقعی یا مفروض صاحب سکو حسب مورد (در بحث مسؤولیت مدنی و جبران خسارت ملاک، آگاهی فرضی صاحب سکو از غیر قانونی بودن فعالیت یا اطلاعات است و در خصوص مسؤولیت کیفری ملاک، علم واقعی صاحب سکوست) پیش‌بینی شده که در صورت انطباق اوضاع و احوال با آن وضعیت‌ها، مبنای مسؤولیت صاحب سکو از تقصیر به فرض تقصیر تغییر می‌یابد (در فرض مسؤولیت غیر قراردادی)؛ البته این در صورتی است که نقش صاحب سکو صرف واسطه‌گری فنی و در واقع در عملیات رخ داده در بستر وی، دارای نقش «انفعالی» و به دور از هر گونه نفع مادی باشد، اما در مواردی که صاحب سکو دارای نقشی «فعال» است؛ بدین معنا که بتوان وی را به عنوان بخشی از زنجیره عملیات عرضه کالا یا خدمات محسوب نمود یا این‌که دارای کنترل کافی و قابل توجهی در عملیات عرضه کالا یا خدمات واقع شده در بستر خویش باشد (چه در فرض مسؤولیت قراردادی و چه در فرض مسؤولیت غیر قراردادی)، مبنای مسؤولیت الزاماً تقصیر نیست و بسته به عوامل مورد اشاره ممکن است با هر یک از مبانی ارائه شده تطبیق نماید.

٤- خلأهای حقوقی قابل‌توجهی در نظام حقوقی ایران وجود دارد؛ از جمله فقدان قوانین جامع و یکپارچه، نبود رویه قضایی مستحکم در تعیین مسؤولیت

صاحبان ســـکوها. این خلأها نه تنها باعث ابهام در تعیین حدود مسؤولیت می‌شود، بلکـــه اعتماد مصرف‌کنندگان و ثبات بازارهای تجـــارت الکترونیک را نیز به چالش می‌کشد. در راستای رفع این نواقص، پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار با الهام از تجربیات موفـــق اتحادیه اروپا، اقدام به تدوین چارچوب‌هـــای قانونی جامع نمایند که در آن از ترکیب نظریه‌های نوین و اصول کلی مســـؤولیت مدنی بهره گرفته شود؛ تعهدات دقیق و شـــفافی برای صاحبان سکوها تعیین شود تا نقش آن‌ها در حفاظت از حقوق مصرف‌کنندگان مشـــخص و الزام‌آور شـــود. در این راســـتا الزام صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی به انتشـــار شرایط و ضوابط اســـتفاده، دستورالعمل‌های نظارتی و تعهدات حفاظتی به‌طور عمومی و شـــفاف در وب‌ســـایت‌های خود ضروری است؛ همچنیـــن جهت تثبیـــت رویه قضایی و صدور آرای منســـجم در دعاوی مربوط به مسؤولیت صاحبان سکوها، تدوین و انتشار دستورالعمل‌های قضایی ویژه در دعاوی مرتبط با مسؤولیت صاحبان سکوهای معاملات اینترنتی همراه با ایجاد پایگاه داده از آرای قضایی مشابه و تدوین سازکارهای نظارتی و انضباطی جهت مدیریت تعاملات بین تأمین کنندگان، ســـکوها و مصرف کنندگان (ایجاد یک نهاد نظارتی مستقل که به‌طور دوره‌ای بر عملکرد ســـکوهای اینترنتی و تعاملات میان طرفین بازار نظارت کند) پیشـــنهاد می‌شود؛ بدین ترتیب با ارزیابی دقیق سهم هر یک از عوامل در بروز خسارات و تعیین تعهدات مشخص برای صاحبان سکوها، می‌توان به‌طور جامع‌تری از حقوق مصرف‌کنندگان حمایت کرده و بســـتر رشد و نوآوری در فضای تجارت الکترونیک را تقویت نمود.

فهرست منابع

الف. فارسی

* اســـتا، محمدحسین و شـــهبازی‌نیا، مرتضی و پارســـاپو، محمدباقر (پاییز۱٤۰٤)، «**معیارهای شـناسایی نقش سـکوهای معاملاتی اینترنتـی؛ مطالعه تطبیقی حقوق ایران و اتحادیه اروپا**»، پژوهش‌های حقـــوق تطبیقی، دوره ۲۹، شماره ۳، صفحات ۱-٤۰.

* بابائی، ایرج (۱۳۹۷)، **حقوق مسؤولیت مدنی و الزامات خارج از قرارداد**، چاپ دوم، تهران: میزان.

* بهرامـــی احمدی، حمید (۱۳۹۳)، **ضمان قهری - مســـؤولیت مدنی**، چاپ دوم، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

* بهرامی احمدی، حمید (۱۳۹۸)، **قواعد فقه**، جلد یکم،چاپ سوم، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

* بابایی، ایرج و آزادبخت، شـــبیر (بهار ۱٤۰۳)، «**مطالعه تطبیقی مســـؤولیت مدنی ناشی از هتک شهرت در حقوق ایران،آمریکا و انگلیس**»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۸، شماره ۱۲۵، صفحات ۳٦۳-۳۹۷.

* ژوردن، پاتریس (۱۳۸۵)، **اصول مســـؤولیت مدنی**، برگردان؛ مجید ادیب، چاپ دوم، تهران: میزان.

* تخشـــید، زهرا (بهار ۱٤۰۰)، «**مقدمه‌ای بر چالش‌های هوش مصنوعی در حوزهٔ مسؤولیت مدنی**»، حقوق خصوصی دانشـــگاه تهران، دوره ۱۸، شماره ۱، صفحات ۲۲۷-۲۵۰.

* دریائی، رضا (بهار ۱٤۰۳)، «**تأملی نو و انتقادی بر نبود مســـؤولیت مدنی برای دارنده وســـیله نقلیه موتوری در فرض راندن آن توسط شخصی غیر از دارنده**»، مجله حقوقی دادگستری، دوره ۸۸، شماره ۱۲۵، صفحات ۱۱۱ -۱٤٤.

* جنیـــدی، لعیا)تابســـتان ۱۳۸۱)، «**مطالعهٔ تطبیقی تعهد به دادن اطلاعات با تأکید برکامن‌لا**»، مجلهٔ دانشـــکدهٔ حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۵۵، شماره ٥٦. صفحات ۱۱-٤۸.

* حســـینی، سید محمدامین و نریمـــان‌پور، مهدی (تابستان۱٤۰۰)، «**مســـؤولیت**

مدنی استـــارت آپ‌ها»، دانش حقوق مدنی، سال دهم، شماره ۱، صفحات ۱۶۱-۱۷٤.

* حســینی مقدم، سید حسن و ایوبی، ستاره و طالقان غفاری، مهدی (پاییز ۱٤۰۲)، «**مسؤولیت مدنی فروشـــگاه‌های اینتـرنتی در حـــقوق ایران و مطالعه تطبیقی موردی در اتحادیه اروپا»**، پژوهش حقوق خصوصی، شـماره ٤٤، صفحات ۲۵۵-۲۸٤.

* دیلمی، احمد و زند لشنی، ناهید و جوادیه، علی (پاییز ۱۳۹۹)، «**مبانی مسؤولیت ناشی از فعل غیر در حقوق انگلستان و ایران»**، دانش حقوق مدنی، سال نهم، شماره ۲، صفحات ٦۷-۷۹.

* ذاکری‌نیا، حانیه و غلامپور، زهرا (بهار ۱٤۰۳)، «**الگوریتم‌های معقول و متعارف و تقویت نظریه قابلیت انتساب مسؤولیت مدنی هوش مصنوعی»**، حقوق فناوری‌های نوین، دوره ۹، شماره ۵، صفحات ۱۵۵-۱٦۸.

* سعادتمندی، فائزه‌سادات و بادینی، حسن و کـــریمی، عبـاس (زمـستان ۱٤۰۳)، «**مبانی و مـصادیق مسؤولیت مـدنی نـــهادهای تـأمین کنـنده برق در حـقوق ایران و آمـریکا»**، پژوهـش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۸، شـماره ٤، صفحات ٦۳-۹۷.

* صفایی ســید حسین و رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۲)، **مســـؤولیت مدنی (الزامات خارج از قرارداد)**، چاپ پنجم، تهران: سمت.

* صفایی سید حسین و رحیمی، حبیب‌الله (۱۳۹۹)، **مسؤولیت مدنی تطبیقی**، چاپ دوم، تهران: شهر دانش.

* صادقی، حســین (۱۳۹٦)، **مسؤولیت مدنی در ارتباطات الکترونیک**، چاپ دوم، تهران: میزان.

* صادقی، مهسا (۱٤۰۱)، **مســؤولیت ارائه دهندگان خدمات میزبانی بازار برخط در قبال عرضه کالاها و خدمات ناقض علامت تجاری اشخاص ثالث (با بررسی تطبیقی حقوق اتحادیه اروپا و حقوق ایران)**، پایان‌نامه کارشناسـی ارشـد حقوق مالکیت فکری، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

* طحان نظیف، هادی و علی‌پور، محمدرضا (پاییز ۱٤۰۱)،«**جایگاه و آثار حقوقی**

خودتنظیم‌گری پلتفرم‌های دیجیتال»، حقوق فناوری‌های نوین، دورهٔ ٦، شماره ۳، صفحات ۱۲۷-۱٤۱.

* ظفری، مژده و شهبازی‌نیا، مرتضی و ابدالی، مهرزاد و شریفی، سید الهام‌الدین (بهار ۱٤۰۳)، «**نقد تقصیر مشترک در حقوق قراردادهای ایران و آمریکا**»، پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۳، شماره ۵۷، صفحات ٤۳۹-٤٦٤.

* کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۲)، **قواعد عمومی قراردادها**، جلد چهارم، چاپ هفتم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

* کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۸)، **وقایع حقوقی- مسؤولیت مدنی**، چاپ دوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

* کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۷)، **مسؤولیت ناشی از عیب تولید**، چاپ نخست، تهران: گنج دانش.

* کبیری شاه‌آباد، حمید و شیروانی، خدیجه (بهار ۱٤۰۳)، «**مطالعه تطبیقی مسؤولیت مدنی تولیدکنندگان قطعه و مواد اولیه درکالاهای مونتاژشده در نظام حقوقی آمریکا و ایران**»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۸، شماره ۱، صفحات ۸۷-۱۱۵.

* محمدی، سمانه و علی‌پور، سحر (پاییز و زمستان ۱٤۰۰)، «**بررسی مبانی و ارکان مسؤولیت مدنی موتورهای جست‌وجوگر در سوء استفاده از داده‌های کاربران**»، حقوق فناوری‌های نوین، دوره ۲، شماره ٤، صفحات ۱۰۷-۱۳۱.

* میرشکاری، عباس و ملکی، نفیسه (تابستان ۱٤۰۱)، «**مسؤولیت مدنی اشخاص مشهور در تایید کالاها و خدمات**»، پژوهش‌نامه حقوق اسلامی، شماره ۲، صفحات ۱۹۹-۲۳۰.

* میرشکاری، عباس (۱٤۰۱)، **رساله عملی در مسؤولیت مدنی**، چاپ چهارم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

* میرشکاری، عباس و صمدی، افروز (۱٤۰۲)، **اصول اروپایی حقوق مسؤولیت مدنی**، چاپ سوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.

* میری، حمید (۱۳۹٤)، **مسؤولیت مدنی ارائه دهندگان خدمات اینترنتی**، چاپ نخست، تهران: شهر دانش.

❋ یزدانیان، علیرضا (زمســـتان ۱۳۹۱)، «**مطالعه تطبیقی طرح قاعده مسؤولیت مدنی ناشی از عمل غیر در حقوق ایران و فرانسه**»، فصل‌نامه حقوق مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ٤٢، شماره ٤، صفحات ٢٤٩-٢٦٨.

ب. انگلیسی

❋ Anne de Vries-Stotijn (2015) **Liability for independent intermediaries in EU consumer law**, Tilburg Law School Research Paper .No. 06.

❋ Busch ,Christoph (2021) , **Rethinking Product Liability Rules for Online Marketplaces:A Comparative Perspective**, European Private Law.pp.1-47

❋ Filatova-Bilous, N. (2021). **"Once again platform liability: on the edge of the 'Uber' and 'Airbnb' cases"**. Internet Policy Review, 10(2).pp1-27.

❋ Cavaliere. Alberto (2004) , **Product Liability in the European Union: Compensation and Deterrence Issues**, European Journal of Law and Economics. Vol. 18: pp.299–318.

❋ Hoboken J. van, Quintais J. Pedro, Poort Joost & Eijk N. van (2018), **Hosting Intermediary Services and Illegal Content Online: An analysis of the scope of article 14 ECD in light of developments in the online service landscape**. pp.1-47.

❋ Javaherkalam. Mohammad Hadi & Ghanavizchi. Ahmad (2024), **The Basis of Civil Liability for Service Providers in Islamic Law and Its Comparison with French, American, and European Union Law**. Journal of Research and Development in Comparative Law. Vol. 7 . No. 22.pp.131-162.

❋ Kurt M. Saunders and Gerlinde Berger-Walliser(2011), **The Liability of Online Markets for Counterfeit Goods: A Comparative Analysis of Secondary Trademark Infringement in the United States**

and Europe, 32 Nw. J. Int'l L. & Bus. 37.

❋ Katz, M. L. (2019). **"Platform economics and antitrust enforcement: A little knowledge is a dangerous thing"**. Journal of Economics & Management Strategy, 28(1),pp. 138–152.

❋ Geistfeld, Mark A (2009), **The Value of Consumer Choice in Product Liability**, New York University, School of Law, The Encyclopedia of Law and Economics, Vol. 74, pp. 781- 805.

❋ Ostergaard, K. & Sandfeld Jakobsen, S. (2019), **"Platform Intermediaries in the Sharing Economy: Questions of Liability and Remedy"**. Nordic Journal of Commercial Law, (1), pp.20-41.

❋ William L. Prosser (1971), **Handbook of the law of torts**, forth. Edition, West Publishing Co.

A comparative study of the principles of civil liability of online trading platform owners in Iranian and European Union law

Mohamad Hosein Osta[1], Morteza Shahbazinia[2], Mohammad Bagher Parsapour[3]

Abstract

The expansion of online transactions and the rapid growth of trading platforms such as Amazon and Digikala have led to the emergence of legal challenges in the field of civil liability. This study aims to examine the principles of liability of online trading platform owners and to propose innovative approaches in this regard, framing the problem as the incompatibility of traditional civil liability frameworks with the dynamic conditions of cyberspace. The necessity of this research arises, on

1. Ph. D. Student in Private Law, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. The Judge
m.osta@modares.ac.ir
2. Associate Professor and Faculty Member, Tarbiat Modares University, Tehran (Corresponding Author)
shahbazinia@modares.ac.ir
3. Associate Professor in Private Law, Faculty of Law, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
parsapour@modares.ac.ir

the one hand, from the increase in electronic interactions, and on the other, from the need to enhance consumer protection in digital environments; as the absence of clear standards for determining the liability of online platforms can result in both financial and non-financial harm to users and diminish trust in online commerce systems. The research methodology is of a comparative-descriptive nature; through the examination of legal sources, regulations, and judicial precedents in Iranian law and European Union law, the differences and commonalities in determining the civil liability of online trading platforms are analyzed, and recommendations are made to improve the liability framework. The findings indicate that despite the existence of general principles of civil liability in both Iranian law and EU law, the adoption of innovative approaches such as the theory of contributory infringement and the doctrine of legitimate expectations, as complementary tools for determining the liability of online trading platform owners, can serve as effective means to protect consumer rights and foster the development of electronic marketplaces.

Keywords: Digital Services Act, European Union Law, online platform, e-commerce, civil liability.

Introduction

The present research aims to conduct a comparative analysis of the principles of civil liability of online trading platform owners within the legal systems of Iran and the European Union. The rapid expansion of e-commerce and the proliferation of trading platforms such as Amazon, eBay, and Digikala have underscored the urgent need to reassess traditional civil liability frameworks, particularly in the face of complex, multi-layered, and technologically mediated relationships in digital spaces. The central research question is whether platform owners can be held liable for damages suffered by users-including both consumers and suppliers-and if so, upon which legal foundations such liability may be established.

The research methodology is descriptive-comparative in nature, involving a thorough examination of legal sources, regulations, judicial precedents, and international instruments within both jurisdictions. In EU law, key documents include the E-Commerce Directive (2000/31/EC), the Digital Services Act (2022), and the Product Liability Directive (85/374/EEC). In Iranian law, the analysis draws upon the Electronic Commerce Act (2003), the Computer Crimes Act (2009), the Consumer Protection Act (2009), general civil liability principles, and Islamic legal maxims such as the rule of "no harm" (lā –arar), "causation" (tasbīb), and "waste" (itlāf).

Discussion and Results

The findings reveal that both legal systems continue to employ traditional civil liability theories-including customary fault, presumed fault, strict liability, and the risk-benefit theory-as primary and general frameworks for assessing platform owners' liability. However, the technical and structural complexities inherent in digital environments render the proof of fault and causation exceptionally difficult for users and injured parties, particularly ordinary consumers who often lack access to critical information and evidence necessary to establish techni-

cal or organizational negligence by platform owners. This protective gap justifies the adoption of innovative civil liability approaches as complementary tools alongside traditional doctrines.

In this context, several modern theories have been introduced and examined as supplementary bases for liability: "contributory infringement," "legitimate expectation," "effective control over economic aspects," "agency," and "brokerage liability." The contributory infringement doctrine, rooted in common law jurisprudence, rests on two core elements: "the platform owner's knowledge (actual or constructive) of the user's unlawful activity" and "effective participation in the breach." This theory may impose liability where a platform, despite having notice of infringing conduct, fails to take preventive measures. The legitimate expectation doctrine posits that when a trading platform-through its design, advertising, or provision of services beyond passive intermediation-fosters consumer trust in the safety and quality of goods, it becomes liable for damages resulting from such trust. This principle is explicitly reflected in Article 6(3) of the Digital Services Act. The effective control theory, inspired by the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, holds that where a platform exercises a decisive influence over important economic aspects of transactions-including logistics, warehousing, payment processing, and marketing-it may be deemed a seller or supplier, thereby assuming liability for the acts of third-party suppliers.

The comparative analysis demonstrates that the EU legal system, through the enactment of the Digital Services Act, has taken significant steps toward curtailing platform liability exemptions, clarifying supervisory obligations, and strengthening consumer protection. Platforms that have actual or constructive knowledge of illegal activities and fail to act promptly may lose their hosting safe harbor and be treated as "active intermediaries" subject to liability. Nonetheless, the Product Liability Directive, adopted in 1985, has not been updated to

reflect digital supply chains, resulting in considerable ambiguity and gaps concerning platform liability for defective products. National courts across Europe have adopted divergent interpretations, often resorting to modern theories such as effective control and legitimate expectation to fill legislative voids.

In Iranian law, despite the latent capacities of general civil liability principles and Islamic legal maxims, the existing legal framework suffers from substantial structural deficiencies: the absence of comprehensive and coherent legislation regarding the status and liability of trading platforms, a lack of explicit legal provisions defining the scope of platforms' supervisory and informational duties, the absence of well-established judicial precedents, and the non-existence of independent supervisory bodies with sufficient enforcement powers. Iran's Electronic Commerce Act primarily focuses on the formal aspects of transactions, and while Article 33 mandates transparent information provision, it lacks effective enforcement mechanisms. Furthermore, Article 78, which considers system deficiencies as grounds for liability and compensation, remains ambiguous in its application to online platforms, and judicial practice has not adequately resolved this lacuna.

Based on the research findings, it is concluded that the civil liability of online trading platform owners-depending on the platform's role and degree of involvement in the transaction process-may be contractual or non-contractual in nature, and its foundations derive from a combination of traditional and modern theories. In EU law, the adoption of "constructive knowledge" in the Digital Services Act partially shifts the burden of proof away from the injured party in non-contractual liability cases, moving toward a presumption of fault. In contrast, Iranian law continues to emphasize customary fault as the primary basis, without adequately incorporating complementary modern approaches. Moreover, where a platform plays an active role in the supply chain-including quality control, warehousing, logistics, or creating

a trustworthy appearance for consumers-it can no longer be regarded as a passive intermediary; liability may then be founded, depending on circumstances, on the theories of effective control, legitimate expectation, or product liability.

conclusion

In conclusion, this research identifies existing legal gaps in the Iranian system and offers recommendations at three levels: first, at the legislative level, the formulation of a comprehensive and coherent law on platform liability, drawing upon the successful experiences of the EU and integrating modern theories with traditional civil liability principles; second, at the level of judicial practice, the development and publication of specialized judicial guidelines and the creation of a database of comparable judgments to establish consistent and harmonized jurisprudence; and third, at the institutional level, the establishment of an independent and effective supervisory body to periodically monitor platform performance and enforce proportionate sanctions, thereby protecting the rights of both consumers and suppliers. The implementation of these recommendations would not only resolve existing legal ambiguities but also enhance user trust in e-commerce systems and foster innovation and growth within the digital business ecosystem.